Henry Stephen Lucas
21 October 1919

Leiden

LODEWIJK VAN NASSAU.

LUDOVICUS COMES NASSAVIÆ CATZENELNBOGEN VIANDEN ET DIETZ ETc

LODEWIJK VAN NASSAU

DOOR

Dr. P. J. BLOK

Hoogleeraar te Groningen

'S-GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF

1889

Zuid-Hollandsche Boek- en Handelsdrukkerij, Den Haag.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING 1

HOOFDSTUK I.
Jeugd en verblijf aan het hof te Brussel (1538—1567) 11

HOOFDSTUK II.
Lodewijk als krijgsman en diplomaat in den strijd tegen Spanje (1567—1572) 56

HOOFDSTUK III.
Laatste jaren van strijd (1572—1574) 93

INLEIDING.

De zestiende eeuw heeft in Frankrijk eene eigenaardige literatuur doen ontstaan, die tot op onzen tijd daar inheemsch gebleven is, al hebben nu en dan ook andere volken hunne mannen van gewicht het Fransche voorbeeld zien volgen. De godsdienstoorlogen op het einde dier eeuw deden een aantal officieren en staatslieden de pen opvatten om voor hunne jongere tijdgenooten de onzalige gevolgen te schilderen van twisten, die Frankrijk aan den rand van den ondergang brachten en waarin zij eene rol hadden gespeeld. Soms zal de menschelijke ijdelheid — waarvan de Franschen, naar men wil, allerminst vrij zijn — enkelen hebben bewogen om der nakomelingschap die rol duidelijker voor oogen te stellen. Men kan zich zelfs denken, dat dit laatste een enkele maal de hoofdreden was, waarom men Mémoires schreef. Nog verder ging het wantrouwen der geschiedschrijvers, genus suspicax, wanneer zij den auteur van Mémoires er van verdachten, dat hij zijne eigene rol in de gebeurtenissen van zijn tijd wel wat te veel op den voorgrond had gesteld, alsof hij er een der voornaamste personen ware geweest — terwijl hij inderdaad om zoo te zeggen slechts de deuren van het tooneel der gebeurtenissen had mogen openen en sluiten of

hoogstens een brief had mogen binnenbrengen. Schrijven lakeien van dat slag nu en dan ook hunne Mémoires, dan is het veel minder te verwonderen, dat trouwe en vertrouwde ondergeschikten, mannen van ontwikkeling, hunne ervaringen mededeelen.

Wat toch is verleidelijker voor een vertrouwd dienaar dan na den dood van zijn meester het te doen voorkomen, alsof hij zelf bij belangrijke gelegenheden zijn beroemden heer het een en ander in het oor had gefluisterd, waardoor deze plotseling moed had gevat om een gevaar te trotseeren of bewogen was om van een gewaagd plan af te zien?

Met dat al hebben de mededeelingen van zulk een dienaar — hij zij dan kamerdienaar of secretaris — groote waarde voor ons, late nakomelingen, die de ijdelheid van den ondergeschikte zegenen, omdat hij ons de belangrijke gebeurtenissen, «waarin *ik* de hand heb gehad, mijnheer!» zoo uitvoerig verhaalt.

Wanneer ik mij niet vergis, verkeeren wij ten opzichte van de Mémoires van La Huguerye [1]) in het laatste geval.

De steller dier Mémoires moet omstreeks 1545 geboren zijn uit eene gezeten burgerfamilie te Chartres. Hij studeerde te Parijs in het collège de Navarre, waar onder anderen de tijdens Hendrik IV machtige Jeannin zijn studiemakker was. Voor de balie opgeleid, moest hij ten gevolge van den dood zijns vaders zijne studiën staken en begaf zich in dienst van een bisschop,

[1]) Uitgegeven door baron A. de Ruble, Paris, Renouard (1877—1880), in drie deelen.

later van een kardinaal te Rome, den Franschen gezant d'Angennes. Zijne terugreis uit de Heilige Stad bepaalde de richting van een groot deel zijns levens. Hij deed de reis in het gevolg van eene aanzienlijke Spaansche dame, de echtgenoot van den Spaanschen gezant te Parijs. In gesprekken met andere leden van dit gevolg ving hij iets op van plannen tegen de Hugenoten. Huguerye deelde, wat hij gehoord had — het was in het najaar van 1570 — mede aan een der edellieden van de koningin van Navarre, de beschermster der Hugenoten, en schijnt kort na dien tijd Calvinist geworden te zijn. Wij vinden hem ten minste sedert bij een beroemden Hugenoot, den admiraal de Coligny, in dienst en later, na Januari 1572, als secretaris bij den broeder van den Prins van Oranje, Lodewijk van Nassau. In deze betrekking bleef hij bijna voortdurend in het gevolg van den Graaf, diende hem zelfs als tusschenpersoon en boodschapper in menige zaak van gewicht en deelde Lodewijks lotgevallen tot diens noodlottig einde op de Mookerheide.

Kort na die treurige gebeurtenis vinden wij La Huguerye in Duitschland als een der agenten van den jongen Condé, naast Hendrik van Navarre het hoofd der Hugenoten. Hij bleef ook later nog eenigen tijd in het Duitsche Rijk, trad omstreeks 1586 in dienst van Johan Casimir van de Paltz maar geraakte tijdens den veldtocht, dien deze vorst in het volgende jaar in Frankrijk liet ondernemen, in strijd met enkele leden der Hugenootsche partij, die hem van verraad beschuldigden. Weldra ging Huguerye dan ook over in

dienst van Karel van Lotharingen, een der hoofden van de Ligue, zoodoende inderdaad van partij verwisselend. Na 1602 trok hij zich terug op zijne verworven goederen, waar hij omstreeks 1608 de Mémoires eindigde, die hij ongeveer vier jaar te voren uit vroeger gemaakte aanteekeningen was begonnen op te stellen. Zijn lange en soms bochtige levensbaan heeft hem met de groote mannen van zijn tijd meermalen in aanraking gebracht: in de omgeving van Coligny, Oranje, Hendrik IV, de Nassau's vooral heeft hij geleefd; Karel IX, Hendrik III, Anjou, Catharine de Médicis, de Duitsche vorsten aan den Rijn heeft hij gekend en velen hunner zelfs gesproken. Hij kan ons dus veel vertellen en hij stelt ons in dat opzicht niet te leur. Vele van zijne mededeelingen doen ons een helderen blik slaan in het dagelijksch leven van zijne beroemde tijdgenooten. Merkwaardig voor onze geschiedenis is b.v. een zijner ontmoetingen met Oranje — kort na Leidens ontzet —, omdat zij ons den Prins in het huiselijk négligé laat zien. Zij teekent tevens beide personen, den grondlegger van den Nederlandschen Staat en onzen auteur. [1])

La Huguerye was door Condé, die zich in vollen opstand tegen koning Hendrik III van Frankrijk bevond, naar Oranje gezonden met brieven, bestemd om dezen over te halen tot een verbond, desnoods met de Turken, tegen het gehate Spanje, dat ook in Frankrijk tegenover de Hugenoten eene overwegende rol speelde. Op het einde

---

[1]) La Huguerye I, 270 suiv.

van Nov. 1574 begaf La Huguerye zich van Emden over zee naar Dordrecht, den gewonen weg der Protestanten van den Rijn naar Holland. Den 29sten kwam hij in de Hollandsche stad aan en werd dadelijk bij den Prins toegelaten. «Et», gaat onze schrijver voort, «l'ayant salué et reçu de lui un gracieux accueil, me disant qu'on ne lui pourrait avoir envoyé homme en qui il eût plus de confidence, comme je lui répliquai aussi que l'affection très-humble que je continuais à son service m'avait fait recevoir un si long et périlleux voyage pour l'espérance, que j'avais, qu'il en recevrait une grande utilité et que j'aurais moyen de lui rendre à bouche le compte de ses affaires, que j'avais manié sous le comte, son frère [1]..... Et ayant ainsi longtemps discouru avec lui en son cabinet, seul à seul, en quoi il prenait fort grand plaisir, je tombai sur ma charge.... Et faisant souvent contenance d'être fort joyeux de ma venue, me commença après avoir lu les lettres à mettre en discours des affaires, sur lequel je pris occasion, sachant qu'il n'avait pas agréable que j'eusse pris autre parti que le sien, de m'en excuser de bouche comme j'avais fait par lettres, si pertinemment, que je lui fis connaître qu'il serait en sa puissance de tirer plus de service de moi que si j'étais demeuré près de lui". Huguerye wees den Prins er op, hoe veel voordeel deze kon trekken uit eene verbintenis met Condé, die de Spanjaarden zich naar Frankrijk kon doen wenden, wanneer hij daar

[1]) Graaf Lodewijk was ruim een half jaar te voren gesneuveld.

met een leger verscheen: na den gehoopten vrede zou Condé, dan in Frankrijk machtig, Oranje te hulp komen.

«Sur le mien discours grattant sa tête de joie, comme il avait accoutumé, il me donna espérance de satisfaire à tous les points». Maar de tijd was spoedig voorbijgegaan en «il était fort tard et avait laissé à souper pour m'ouïr du tout, comme il était prince qui ne se lassait point des affaires. Et fit apporter une collation, me faisant cet honneur de me faire manger avec lui seul en son cabinet».

Huguerye keerde zeer in zijn schik naar zijn logement terug, maar.... daar kwamen andere berichten uit Frankrijk, die Oranje hoop gaven op hulp van den Franschen koning zelf, Condé's vijand. De Prins had na die berichten weinig zin in een verbond met Condé en, vertelt Huguerye, «me remit aux Etats, auxquels il en parlerait; qui me donna mauvaise espérance, car je savais par expérience que, quand il voulait gratifier, il le faisait seul pour en avoir seul le gré, mais quand la chose ne lui agréait pas, il la renvoyait aux Etats, par lesquels il en faisait faire le refus pour éviter la haine et le mécontentement». Huguerye zeide den Prins dit ook, al was het met andere woorden, legde hem toen de voordeelen van een verbond met de Turken uit «et lui levai toutes les difficultés et scrupules, qu'il pouvait avoir d'une telle négotiation, par toutes les raisons divines et humaines dont je me pus adviser et lui en donnai mémoire pour y penser à part soi, à loisir».

Terwijl de Prins, naar onze verhaler meende, ernstig

over deze welgemeende voorstellen nadacht, ontving La Huguerye een brief, waarin hem gemeld werd, dat de prinses van Condé gestorven was. Oranje, die vernomen had, dat er brieven uit Bazel voor den agent van Condé gekomen waren, liet dezen roepen. La Huguerye, ten einde den Prins te winnen, spiegelde dezen een huwelijk voor van zijn meester met Maria, 's Prinsen dochter, «sur quoi se souriant d'aise, il commença à faire l'humble et me dit qu'il était trop petit compagnon et avait les ailes trop petites pour voler si haut». Niettegenstaande deze nederige woorden bleef de Prins er toch bij om de zaak van La Huguerye «naar de Staten» te verwijzen, weigerde zich te begeven in de voorgestelde onderhandelingen met Turkije uit vrees — en hier zít de knoop der gansche historie — dat de koning van Frankrijk vertoornd zou zijn wegens zijne besprekingen met Condé, die na de gehoopte verzoening met Hendrik III van Frankrijk tegen 's konings zin toch niets zou kunnen ondernemen ten gunste van den Prins! Hiermede kon La Huguerye vertrekken, misschien nog wel overtuigd, dat hij den Prins te slim af was geweest.

De toekomst toonde echter weldra, wie hier de rol van de muis had gespeeld, want kort daarna kreeg onze onderhandelaar de zekerheid, dat al zijne voorstellen door den Prins aan het Fransche hof waren overgebriefd!

De Prins van Oranje stond sedert bij La Huguerye niet in een goed blaadje, vooral toen hij ook later geen gevolg gaf aan zijne volgens den auteur gedane

belofte om *f* 2000 te betalen, die de ongelukkige graaf Lodewijk zijnen secretaris nog schuldig was gebleven. Wanneer deze laatste in zijne Mémoires over den Prins spreekt, is het niet in de gunstigste bewoordingen: eerzucht, jaloerschheid op Lodewijk's militairen roem zijn de hoofdgrieven, die La Huguerye tegen den Prins heeft. Maar wij weten nu, dat er animositeit in het spel was. [1])

Het belangrijkste gedeelte dezer *Mémoires* is voor ons, Nederlanders, het eerste deel, dat voor meer dan de helft aan Lodewijk van Nassau is gewijd, met wien de auteur gedurende ongeveer drie jaren van het leven van dien vorst in nauwe betrekking is geweest.

Ook overigens bezitten wij voor de kennis van Graaf Lodewijk's levenslot talrijke en voortreffelijke gegevens. Eene reeks van brieven van zijne hand, wier origineelen in het Huisarchief van Z. M. den Koning, te Brussel, Marburg, Dresden en elders bewaard worden, gaf *Groen van Prinsterer* uit in zijne *Archives de la Maison d'Orange—Nassau.* Eene andere reeks, uit dezelfde bewaarplaatsen opgediept, bewerkte ik voor het Hist. Gen. te Utrecht onder den titel *Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau.* In de *Bijdragen en Mededeelingen* (Dl VIII) van hetzelfde Genootschap deelde ik Lodewijk's *Apologie* tegen Alva

[1]) Daarom zij men voorzichtig met aanhalingen uit deze Mémoires; de heer Kervijn de Lettenhove gebruikt tot staving van zijn bekend oordeel over den Prins ijverig de beschuldigingen, die La Huguerye dezen naar het hoofd werpt. (Zie Kervijn, Les Huguenots et les Gueux, passim).

mede met andere daarop betrekking hebbende stukken. Nog meer brieven van hem vindt men in de *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, door *Gachard* uitgegeven. Brokstukken van andere brieven van en aan Lodewijk, te Parijs en Londen bewaard, benevens talrijke aanhalingen daaruit, gaf de heer *Kervijn de Lettenhove* in zijn groot werk, *les Huguenots et les Gueux.*

Eindelijk vindt men nog hier en daar verspreid enkele brieven van Lodewijk en aan hem gericht gedurende de jaren van den opstand. In het geheel omvat de correspondentie van Graaf Lodewijk, voorzoover zij tot ons gekomen is, meer dan vierhonderd brieven — meer dan genoeg voor vijandig gezinde auteurs om hem in een slecht daglicht te plaatsen, zeker voldoende om hem te leeren kennen.

Voegt men hierbij de papieren van zijne nalatenschap, die nog in het Huisarchief van Z. M. den Koning zorgvuldig bewaard worden, dan is het duidelijk, dat men over gebrek aan bronnen voor de kennis van dezen merkwaardigen vorst niet behoeft te klagen.

Maar er is nog meer. In de bijna onophoudelijk aangroeiende literatuur over onzen opstand tegen Spanje — eene literatuur, die inderdaad onrustbarende afmetingen begint te verkrijgen — wordt de naam van Lodewijk van Nassau honderden malen genoemd, soms op uitvoerige, soms op korte wijze.

Mij dunkt, niemand zal ontkennen, dat de tijd voor eene wetenschappelijke verhandeling over Lodewijk van Nassau gekomen is. In de volgende bladzijden wordt zij den lezer aangeboden. De schrijver wenschte geen

register te geven, maar een verhaal, dat de schoone gestalte van den Graaf zoo duidelijk mogelijk deed uitkomen. Hij schreef het in de hoop, dat het hem mocht gelukken ook bij anderen den eerbied, de liefde op te wekken, die hij gevoelt voor den edelen kampioen voor onze vrijheid — een der schoonste figuren misschien, die de geschiedenis van onzen strijd tegen Spanje oplevert.

HOOFDSTUK I.

JEUGD EN VERBLIJF AAN HET HOF TE BRUSSEL.
(1538—1567.)

Lodewijk van Nassau, Graaf Willems derde zoon, den 10den Januari 1538 te Dillenburg geboren, werd evenals de overige kinderen zijns vaders in het Luthersche geloof gedoopt en opgevoed. Een luisterrijke stoet van graven en heeren, onder wie de Paltzgraaf en de Keurvorst van Keulen, de graven van Solms en Wittgenstein, vierde zijn doopfeest mede. [1])

De opvoeding der jonge Nassau'sche graven werd door hunnen vader toevertrouwd aan Joost van Gelnhausen, een dienaar en beproefd vriend van dezen; hij onderwees ook Graaf Lodewijk in de eerste beginselen der toenmalige wetenschap.

Het behoorde toen tot de opvoeding van jonge Duitsche vorsten, dat zij de eene of andere universiteit bezochten onder toezicht van een vertrouwd persoon. Ook de jonge Nassau's, behalve den reeds vroeg in de Nederlanden vertoevenden Willem, volgden deze gewoonte en bezochten waarschijnlijk allen — van Jan en Adolf weten wij het zeker — de hoogeschool te

---

[1]) Hierover een stuk in ms. onder Lodewijk's papieren in het Huisarchief van Z. M. den Koning.

Wittenberg, waar geheel in den geest van hunnen Lutherschen vader onderwijs werd gegeven. Omtrent Lodewijk meldt ons een anders vertrouwbaar berichtgever [1]), dat deze te Straatsburg en Genève zijne studiën volbracht. Is dit het geval, dan moet hij toen reeds met het Calvinisme in nauwe aanraking gekomen zijn. Maar is het wel waarschijnlijk, dat een Luthersch vorst omstreeks 1550 zijn zoon aan zulk eene gevaarlijke omgeving toevertrouwd zou hebben bij de groote oneenigheid, die er tusschen Calvinisten en Lutheranen bestond, bij den afschuw, waarvan de Duitsche vorsten uit dien tijd tegenover het Calvinisme de ondubbelzinnigste blijken gaven? Is het bericht waar, dan ligt misschien hierin de reden, waarom Lodewijk zich in lateren tijd eerder dan Prins Willem geneigd betoonde om met de Calvinisten samen te werken.

Over het geheel zijn de berichten omtrent Lodewijk's opvoeding en jongelingsjaren zeer schaarsch: niets is ons bekend van zijne ontwikkeling; niets van hen, die behalve Gelnhausen zijne jeugd hebben geleid. Wij kennen alleen het huisgezin van zijne ouders als een van die, waarin echt Duitsche eenvoud en degelijkheid den toon aangaf, waarin eene ernstige gemoedelijke stemming heerschte. Zijne edele moeder, Juliana van Stolberg, toonde later voor Lodewijk eene buitengewone genegenheid. Zou de aard der voortreffelijke moeder, «qui

---

[1]) Arnoldi, die in het begin dezer eeuw uit de archieven van het huis van Oranje-Nassau eene «Geschichte der Nassau-Oran. Länder» samenstelde (III, 278).

l'aimait uniquement» [1]), zich in haren meest beminden zoon weerspiegeld hebben? Op de universiteit zal Lodewijk zich, gelijk andere Duitsche edellieden, een paar jaren lang op de wetenschappen hebben toegelegd, die voor een vorstenzoon dier dagen het meeste belang hadden: op het recht en op de theologie. Veel langer dan een paar jaren kan het verblijf aan de hoogeschool — welke dan ook — niet geduurd hebben, want wij vinden opgeteekend, dat Lodewijk reeds in Oct. 1556 in de Nederlanden kwam en er in 1557 deelnam aan een krijgstocht in het noorden van Frankrijk, in het gevolg van zijn oudsten broeder, Prins Willem van Oranje [2]).

Lodewijk werd dus door zijn vader reeds vroeg naar de Nederlanden gezonden, waar voor den jongeren zoon uit het grafelijk huis van Nassau door den invloed van zijn broeder een betere positie te winnen was dan zijn vader hem in Duitschland kon bezorgen. Dezelfde beweegreden deed ook voor de graven Adolf en Hendrik later het oog des vaders zich naar de Nederlanden wenden.

De invloed van Prins Willem was daar toen groot en de uitstekende eigenschappen van Graaf Lodewijk deden dezen bovendien spoedig in het oog vallen. Philips II, die nog in de Nederlanden was, betoonde hem menige gunst, al was de jonge graaf Luthersch, hetgeen ons een hoogen dunk geeft van Lodewijk's innemend karakter en bekwaamheden. Zou anders de

[1]) Huguerye I, 143.

[2]) Zie de door mij uitgegeven Apologie, bl. 32 van den afz. afdruk.

Koning zijne gunstbewijzen aan een ketter hebben verkwist? Lodewijk's godsdienst — en voor wie zijne brieven las, is er geen twijfel aan, of hij was een man van godsdienstigen aard — was natuurlijk in het oog des Konings evenwel een beletsel om hem in het vervolg, hetzij als legerhoofd hetzij als staatsman, te gebruiken en het behoeft ons niet te verwonderen, dat Philips bij zijn vertrek naar Spanje Lodewijk ernstig liet aanmanen om in den schoot der Katholieke Kerk terug te keeren. [1])

De jonge graaf gaf echter, ijverig Lutheraan als hij was, aan deze aanmaning geen gehoor. Zijne omgeving te Brussel — ook al ware hij niet zulk een ijverig Lutheraan geweest — was weinig geschikt om hem tot zulk een stap te brengen. Het paleis van den Prins, zijn broeder, was bekend om het vroolijke zorgelooze leven, dat men er leidde. De jonge edelen, Brederode, de Hames en anderen, met wie Lodewijk bij voorkeur omging, waren niet de rechte zendelingen om een ketter te bekeeren. Zij gevoelden zich wel zoo goed op hunne plaats aan een' rijk voorzienen disch als onder het gehoor van een priester; zij bekommerden zich evenmin, misschien nog minder, om het weigeren der absolutie dan om de weigering van den woekeraar, die hun niet langer leenen wilde, omdat alle goederen verpand, alle juweelen verkocht waren.

Het Brusselsche hof had sedert de dagen der Bourgondische hertogen den naam van het weelderigste in

---

[1]) Apologie, bl. 33.

gansch Europa te zijn. Maria van Hongarije had haar best gedaan om gedurende hare bijna dertigjarige landvoogdij (1530—1555) de voetstappen harer voorouders in dit opzicht te drukken en Margaretha van Parma zette de traditie voort. Ook onder haar bewind kon men zien, dat de Vlamingen en Brabanders den ouden lust tot feestvieren nog niet hadden verloren, al was met Philips II een deftiger, meer Spaansche geest over het Hof gevaren, al teekende de nauwkeurige pen van Granvelle met ergernis menige brooddronkenheid van de Edelen te Brussel op in de brieven, die hij naar Spanje zond. Tournooien, bals, maskerades, maaltijden, drinkgelagen, jachtpartijen waren te Brussel aan de orde van den dag en volgden elkander met afmattende snelheid; de Edelen verspeelden aanzienlijke sommen, verbrasten een groot deel van hun vermogen en teerden zelfs hun toekomstig erfdeel bij voorbaat op. Oranje en Hoorne waren wel de voornaamste maar niet de eenige aanzienlijken, die hunne goederen bovenmatig moesten bezwaren om het dure leven te Brussel vol te kunnen houden. Wij behoeven ons dan ook niet te verwonderen, wanneer wij den ernstigen Barlaymont het smaadwoord «Geuzen» uit hooren spreken bij de aanbieding van het adres der Edelen. [1]) Sommigen onder

[1]) De historische waarheid van dit beroemde woord is niet boven allen twijfel verheven. Margaretha en Granvelle kennen de afleiding niet, evenmin als Viglius, Hopperus, Egmont en diens aanklagers. De geschiedschrijvers alleen noemen Barlaymont, maar het getuigenis der genoemde *aanwezigen* weegt ook zwaar.

hen waren zoo berooid, dat de leiders der beweging hun zelfs de reispenningen moesten uitreiken, zonder welke zij niet konden verschijnen op de vergaderingen hunner standgenooten in de dagen van gisting in de Nederlanden.

De loszinnigheid van den Nederlandschen adel wordt ons in niet minder sterke kleuren geschetst. In dat opzicht had Philips de Goede van Bourgondië in de Nederlanden een zeer slechten invloed uitgeoefend, toen hij de gewoonten van het Fransche hof hierheen overplantte. Lodewijk was geen buitengewoon sterk drinker, zooals Brederode, de gezworen vijand van koud water; noch wordt van hem opgeteekend, dat hij een Lucullus was; maar de gewoonten aan het Brusselsche hof waren van dien aard, dat zelfs een man, die dáár als matig bekend stond, veel kans had om elders voor een epicurist te gelden. Lodewijk speelde vermoedelijk niet minder hoog [1]) dan zijn vrienden; het jachtvermaak was een zijner hartstochten; in het tournooi weerde hij zich dapper en behaalde menigen prijs.

Aan dit vroolijke leven moest Lodewijk zich nu en dan onttrekken, wanneer zijn broeder hem noodig had, gelijk b.v. bij de onderhandelingen over het huwelijk van Prins Willem met Anna van Saksen. Lodewijk was om deze reden in het najaar van 1559 in Duitschland, waar hij den 6den October van dat jaar te Dillenburg den dood zijns vaders bijwoonde. Willem schreef hem bij die gelegenheid een hartelijken brief, waarin hij

---

[1]) Archives de la Maison d'Orange II, 55.

verklaarde voor zijne broeders en zusters als een vader te zullen zorgen. [1])

Reeds toen deelde Lodewijk in het volle vertrouwen van Prins Willem, die hem meermalen in Duitschland gebruikte om de Duitsche vorsten gerust te stellen op het punt van den godsdienst, ten opzichte waarvan men zwarigheden maakte tegen de verbintenis, daar Oranje Katholiek en Anna Luthersch was. Wij weten, dat deze onderhandelingen in 1561 eindigden met een huwelijk, dat den Prins geen rozen baarde. Lodewijk vergezelde zijn broeder op de reis naar Saksen en nam werkdadig deel aan de feestelijkheden bij gelegenheid van het huwelijk.

Maar neteliger zaken vielen er in Duitschland voor Lodewijk te regelen, n.l. de financiën der familie. De oude Graaf Willem had alles in zulk eene wanorde nagelaten, dat zijne zoons er bijna geen weg in wisten en men nog jaren later de erfenis niet kon verdeelen. Wèl was het waar, wat Prins Willem eens zeide, dat de Nassau's in hunne jonge jaren slechte financiers waren; hij en zijne broeders zuchtten nog lang onder de gevolgen van het slechte beheer huns vaders. Men besloot dan ook in 1560 alles nog acht jaren lang gemeenschappelijk te beheeren; wanneer Lodewijk huwde, zou hij Dietz en andere plaatsen als zijn aandeel ontvangen, terwijl hij met zijn ouderen broeder Jan voorloopig over Nassau zou regeeren. Sedert ziet men Lodewijk meestal den titel voeren van Graaf van Nassau-Katzenellenbogen, Dietz en Vianden.

---

[1]) Archives I, 47.

Lodewijk vond in die dagen te midden van zijne financieële studiën dikwijls gelegenheid een uitstapje naar het Brusselsche hof te maken. Vooral wanneer de tijd van de jacht daar was, kon hij nauwelijks zijn ongeduld bedwingen. Dan eindigen zijne brieven aan Prins Willem dikwijls met eene verzuchting over de onaangename zaken, die hij in Duitschland te regelen had en die hem beletten om dadelijk met zijne vroolijke Nederlandsche vrienden de genoegens van de valkenjacht in de Brabantsche of Luxemburgsche jachtvelden te smaken en het « heyda, mon ami » uit volle borst te doen weerklinken langs berg en dal.

Intusschen begon voor den Graaf de tijd te komen om over een huwelijk te denken. Men liet het oog vallen op de rijke erfdochter van Rietberg, een grafelijk geslacht in Westfalen, verwant aan de graven van Bentheim en Nieuwenaar. Maar de moeder der jeugdige gravin achtte den jongeren zoon uit het niet rijke geslacht van Nassau geene gewenschte partij. Na allerlei onderhandelingen, waarbij de Prins van Oranje en de landvoogdes der Nederlanden, Margaretha, zich veel moeite gaven om de zaak tot een goed einde te brengen, schreef de oude gravin in 1565 zulk een hatelijken brief [1]), dat er van een huwelijk geen sprake meer kon zijn; hare dochter huwde kort daarna met een graaf van Oostfriesland.

Een huwelijk was niet het eenige middel, dat door de broeders beproefd werd om Lodewijk eene betere

[1]) Zie over dit huwelijk o. a. de door mij uitgegeven Correspondentie van Lodewijk, blz. 22 vlg. Ook de Archives I, 174 en 366.

positie te verschaffen, ook met het oog op de gebeurtenissen in de Nederlanden. Het was toch voor niemand een geheim meer, dat de Prins van Oranje sedert 's Konings vertrek uit de Nederlanden met dezen niet meer op zulk een goeden voet stond, als gedurende het leven van keizer Karel. Philips beschouwde Oranje reeds als een dergenen, die zijne politiek in de Nederlanden tegenwerkten en vooral op het punt van de handhaving der plakkaten niet eensgezind met de regeering dachten. Ook de houding van Lodewijk tegenover de godsdienstige moeilijkheden in de Nederlanden moest bij de regeering verdenking wekken — eene verdenking, die niet zonder grond was, zooals blijkt uit menigen brief, door den Graaf sedert 1559 maar vooral sedert 1562 gewisseld met zijn intiemen vriend, landgraaf Wilhelm van Hessen. Toen Granvelle dan ook in 1562 den Koning meldde, dat de Prins er over dacht om zijn broeder Lodewijk als zijn plaatsvervanger naar Franche Comté te zenden, waarvan Oranje ook Stadhouder was, evenals van Holland, Zeeland en Utrecht, verklaarde Philips zich hier sterk tegen, vooreerst omdat Lodewijk daar niet in den geest des Konings zou regeeren en verder omdat hij geen Lutheraan aan het hoofd van Franche Comté wilde geplaatst zien bij de verwikkelingen, die in Frankrijk over den godsdienst ontstaan waren [1]).

Evenmin gelukte het in 1563 om Lodewijk te doen benoemen tot krijgsoverste van den Westfaalschen

---

[1]) Archives I, 131 en 138. Vergelijk mijn Verslag voor 1886, blz. 180.

kreits [1]), een post, die van zeer veel gewicht kon zijn voor den loop der Nederlandsche zaken, daar 's Graven benoeming den Prins gelegenheid zou verschaft hebben om in geval van nood heimelijk, «sans aucune soupçon», zooals Lodewijk schrijft, troepen te verzamelen ten einde Granvelle's tirannie te breken. Zoover toch was het reeds toen in de Nederlanden gekomen. Granvelle wist echter den hertog van Kleef, voorzitter van dien kreits, te bewegen de candidatuur van Lodewijk af te wijzen en zoo het plan te verijdelen, ofschoon er nog veel later sprake van was.

Terecht beschouwden Philips en Granvelle den broeder des Prinsen als een gevaarlijk tegenstander, want Lodewijk had een voornaam aandeel in de beweging tegen Granvelle. [2]) Hij was toen reeds de band, die Oranje aan de jongere Nederlandsche Edelen, waaronder velen het Calvinisme omhelsden, verbond, en werd door den Prins, die hem als secretaris gebruikte, met diens geheime plannen bekend gemaakt. Toen reeds kon men Lodewijk de rechterhand van zijn broeder noemen. Hij was een der ijverigste bevorderaars van de Ligue der Edelen tegen Granvelle, die dezen kerkvorst — in Lodewijk's brieven meestal «de roode» of «de roode vos» genaamd — eindelijk noodzaakte om de Nederlanden te verlaten. Lodewijk's aandeel in die woelingen komt hierbij evenwel niet duidelijk aan den dag, daar hij misschien hoofdzakelijk de aanwijzin-

---

[1]) Archives I, 181 en 303; Suppl. 15*.

[2]) Zie de Correspondentie van Lod. van Nassau en de Archives I, 155, 165 enz.

gen van zijn broeder volgde, die den strijd tegen den kardinaal leidde. [1])

Lodewijk was ook de natuurlijke tusschenpersoon tusschen den Prins en de Luthersche vorsten in Duitschland, die langzamerhand hun wantrouwen tegenover den «katholieken» Oranje lieten varen: de jonge landgraaf Wilhelm van Hessen, van wiens briefwisseling met Lodewijk wij boven spraken, heeft tot die betere opinie omtrent den Prins krachtig medegewerkt. De Prins trachtte zich door tusschenkomst van Lodewijk bondgenooten in Duitschland te verwerven, voor het geval dat de aanmatigingen van Granvelle eenmaal tot eene uitbarsting in de Nederlanden zouden leiden.

Zelfs met den Calvinistischen Paltzgraaf knoopte Oranje door middel van Lodewijk onderhandelingen aan. Reeds in 1563 vinden wij den Prins in betrekking met dien vorst, die wegens zijn overgang tot het Calvinisme bij de overige Duitsche vorsten zeer slecht aangeschreven stond. Ook Lodewijk deelde toen nog het wantrouwen, dat de Lutherschen tegen de Calvinisten hadden opgevat. Dit blijkt duidelijk in 1563 bij gelegenheid, dat de Prins in zijne archieven te Breda het origineel van de Confessie van Augsburg had teruggevonden, dat indertijd door Karel V aan Graaf Hendrik van Nassau ter bewaring was gegeven en door dezen te Breda was geborgen. Lodewijk waarschuwde toen den Prins het stuk niet aan den Paltzgraaf te zenden, «car il est à craindre que ces gens, qui sont tous

[1]) Zie vooral den brief op blz. 12 vlg. in de aangehaalde Correspondentie.

Calvins, y pourriont changer quelque chose» ; aan den anderen kant wilde Lodewijk toch ook wel, dat de Paltzgraaf het stuk las, «afin que par là il puisse connaître quel grand scandale qu'il donne *avec sa fausse opinion* à toute la Chrétienté». [1])

Maar de tijden zouden veranderen en weinig vermoedde Lodewijk, dat hij eenmaal zijn leven aan het Calvinisme zou wijden; dat hij, met de Calvinisten strijdende, zou vallen; dat hij en zijn huis de steunpilaren van het Calvinisme zouden worden.

Kort na het vertrek van Granvelle, die in 1564 voor den aandrang der Nederlandsche Edelen moest wijken, merken wij bij Lodewijk reeds eene wijziging op in zijne stemming tegenover de Calvinisten. In het begin van het volgende jaar toch zien wij hem zijn invloed gebruiken om op grondslag van de in 1561 te Naumburg tusschen de Duitsche Protestantsche vorsten vastgestelde artikelen eene toenadering te bewerkstelligen tusschen Calvinisten en Lutheranen. [2]) Aan deze pogingen zouden gedurende twee jaren zijns levens zijne beste krachten besteed worden. Zij brachten hem in nauwere betrekkingen met de Hugenoten in Frankrijk, hetgeen op zijn verder levenslot een beslissenden invloed oefende.

Het is niet te verwonderen, dat het heen en weder reizen tusschen Duitschland en de Nederlanden, de voortdurende spanning, waarin de gebeurtenissen hem hielden, gevoegd bij de ongeregelde levenswijze, waar-

[1]) Archives de la Maison d'Orange, Supplém. 19*.

[2]) Zie Archives I, 353.

aan hij zich in gezelschap zijner Nederlandsche vrienden soms overgaf, Lodewijk's gezondheid ondermijnden. Wij bemerken, dat de Graaf jaar op jaar 's zomers de baden gebruikt, niettegenstaande de gemoedelijke raadgeving van Brederode «de ne boir trop d'eau, car on s'en noye» en de spotternijen van den Prins over het vroolijke leventje, dat men te Spa en elders op de badplaatsen toen reeds placht te leiden.

Toch gaf Lodewijk zijne veel omvattende plannen geen oogenblik op. Hij zag misschien zelfs in de toekomst de mogelijkheid eener vereeniging van de Protestantsche sekten met de Moederkerk, waarvan zij zich hadden losgescheurd. Er zijn passages in zijne brieven, die zulke denkbeelden doen onderstellen.

Een geschikt persoon om deze vereeniging te bewerkstelligen meenden hij en anderen te vinden in den grooten jurist François Baudouin. Baudouin was om het geloof uit de Nederlanden gevlucht en had eene wijkplaats gevonden bij den Paltzgraaf, die hem tot hoogleeraar te Heidelberg verhief. Dáár had Lodewijk hem op een zijner reizen omstreeks 1560 leeren kennen. Baudouin was toen Luthersch maar niet zulk een vurig aanhanger van Luther, dat hij de leer der Katholieke Kerk in alles versmaadde. Hij behoorde toen tot de zeer gematigde Lutheranen, die ook tegenover Calvijn's leer niet zoo vijandig stonden, gelijk ook onder de Calvinisten vele mannen werden gevonden, die verzoening met de Lutheranen wenschten. Zijne betrekkelijke onverschilligheid omtrent de vormen, waaronder de godsdienstige gedachte zich

voordoet, deed hem er weinig bezwaar in zien nu Luthersch, dan Calvinist, dan weder Katholiek te worden. Het is evenwel niet te ontkennen, dat deze «virtuositeit in het veranderen van overtuiging» hem langzamerhand bij velen in discrediet bracht: men gaf hem later na, zevenmaal van geloof veranderd te zijn.

Op dezen man had Lodewijk toen zijne hoop gevestigd. Hij bewerkte een zeer geheim mondgesprek in het bosch van Soignies tusschen Baudouin en den Prins van Oranje, eenigen tijd nadat Baudouin tot hoogleeraar te Douai was benoemd (Sept. 1563) met vernietiging van het vroeger tegen hem als ketter uitgesproken vonnis, terwijl men hem zelfs eene plaats in den Geheimen Raad voorspiegelde, als hij weder Katholiek werd. Baudouin keerde daarop voorloopig naar Frankrijk terug. [1])

Maar weldra werd aan Lodewijk's verwachtingen de bodem ingeslagen. Evenals in 1561 in Frankrijk een mondgesprek tusschen Katholieken en Protestanten voor beiden partijen weinig andere gevolgen had gehad, dan dat de scheiding tusschen Katholieken, Calvinisten en Lutheranen er steeds scherper geworden was, liepen ook nu de pogingen tot verzoening op niets uit.

Wat Lodewijk in Juni 1565 opmerkte, dat zulke «weitleuftige disputationes» door de spitsvondigheid der aanwezige geleerden in den regel tot grooter con-

---

[1]) Zie Fruin, Voorspel vau den 80-jarigen oorlog (Gids N. R. XII en XIII (Afz. Afdr. blz. 71 vlg.). Ook Van Langeraad, Guy de Bray, blz. 58. Den daar aangeduiden twijfel omtrent de identiteit van «le frère de ce grand personnage» en Lodewijk deel ik niet.

fusie leiden, werd toen en later voldoende gestaafd.

Baudouin stond reeds eenigen tijd op gespannen voet met Calvijn en de zijnen en toonde meer en meer toenadering tot de Katholieke Kerk. Zijn wankelen nam velen tegen hem in. Bovendien meende hij in de handelingen van Oranje en de andere Nederlandsche grooten een aanzienlijke mate van staatsmanslist te ontdekken. Dit vooral bewoog zijn edelen, op het punt van geloof standvastiger geestverwant Cassander, die, niettegenstaande zijn hoogen leeftijd, ten einde ook het zijne bij te brengen tot de verzoening, uit Duitschland was overgekomen, om naar Keulen terug te keeren, waar hij nog eenige jaren de banier der verdraagzaamheid omhoog hield. Eindelijk bemerkte Oranje, dat Baudouin zich ook met de Guises, de bondgenooten van Granvelle, inliet, ofschoon de onderhandelaar hiermede misschien slechts ten doel had, om de Fransche Katholieken met de Hugenoten te verzoenen. Baudouin's gesternte daalde snel.

Een oogenblik voedde Lodewijk nog de hoop, dat men tusschen Lutheranen en Calvinisten tot een vergelijk zou kunnen geraken op dezen grondslag, dat men aan de leeken de kelk, aan de priesters het huwelijk zou toestaan, terwijl ook Luther's leer van de rechtvaardiging door het geloof door Calvinisten en Lutherschen [1]) zou kunnen worden aangenomen. Maar deze hoop bleek eene illusie te zijn: het wantrouwen tegen Baudouin werd zoo sterk, dat in den loop van 1565 de

[1]) Vgl. de brieven in de door mij uitgegeven Correspondentie van Lod. v. Nassau, blz. 30 vlg.

onderhandelingen met hem geheel werden afgebroken. Later keerde hij in de schoot der Moederkerk terug.

Lodewijk behoorde tot die edele geesten, die aan eene innige godsdienstige overtuiging eene hooge mate van eerbied voor de begrippen van andersdenkenden paren. Wel liet hij zich door zijn ingewortelden afkeer van het Pausdom soms tot heftige woorden tegen de Katholieke Kerk verleiden, maar men vergete niet, dat hij leefde in een tijd en in een land, waarin die Kerk het zwaard der vervolging onmeedoogend zwaaide. Ook in dat opzicht vond de Prins van Oranje in zijn broeder een geestverwant. Maar hierin verschilde Lodewijk van den Prins, dat de laatste — ten minste nog in den tijd, waarover wij thans handelen — den godsdienst meer uit een politiek oogpunt beoordeelde, ja, dien aan de politiek dienstbaar maakte, terwijl bij Lodewijk politieke overwegingen altijd eerst *na* zijn godsdienstige overtuiging eene plaats in zijn gemoed innamen. [1]) Lodewijk's geloof was vuriger, was inniger dan dat van den Prins misschien ooit is geweest. Dit kan ons niet verwonderen, wanneer wij beide mannen naast elkander plaatsen. De Prins — een kalm berekenend karakter; rustig te midden der woedende baren; met taaie volharding het voorgestelde doel nastrevend; geduldig wachtend op zijn tijd; het gevaar niet zoekend, en daarom soms voor bang gehou-

[1]) Vergelijk vooral de aangehaalde Correspondentie, blz. 35. Ook de Archives I, 205, 228, 344, 353.

den [1]), maar het evenmin angstvallig vermijdend, wanneer het op zijn weg lag; heerschend over zijne hartstochten gelijk over de spieren van zijn beenig gelaat; geboren staatsman en geboren vorst. Lodewijk — een man van het oogenblik; vurig en ridderlijk; onstuimig toesnellend op zijn doel; driftig voorthollend op den weg van het avontuur; het gevaar uitdagend; zijne woorden weinig wikkend; bewegelijk en hartstochtelijk; geboren krijgsman, zoo al geen legerhoofd.

Het mislukken van het plan tot vereeniging der strijdende geloofsbegrippen schrikte Lodewijk niet af van bemoeiingen op religieus gebied. Hij sloot zich aan bij de Nederlandsche Grooten, die aandrongen op matiging der plakkaten, op de opheffing van het coelibaat en op het toestaan van de kelk aan de leeken. De tegenstand der regeering van de landvoogdes, de mislukte zending van Egmont naar Spanje, de strenge bevelen des Konings deden echter ook deze plannen in duigen vallen.

Twee jaren van Lodewijk's leven waren voorbijgegaan zonder dat men het doel, waarvoor ook hij in de eerste rijen streed, had kunnen bereiken. Op het einde van het jaar 1565 vinden wij hem weder in Duitschland werkzaam, bij de vorsten rondtrekkende om raad en steun te vragen voor Prins Willem, die zich tusschen de Edelen en de regeering in een moeilijken toestand bevond.

Een oogenblik had de slechte uitslag zijner pogingen

[1]) Men denke aan Granvelle's uiting over de «pusillanimité» van Oranje.

Lodewijk ontmoedigd. Hij beklaagde zich niet over de tegenwerking der regeering; wat was van haar in dit geval anders te wachten dan tegenwerking? Maar zijn voornaamste grief gold den Nederlandschen Edelen en staatslieden zelf. Bij hen had hij weinig ijver voor den godsdienst — welken dan ook — gevonden. De meesten waren, gelijk Viglius, Hopperus en anderen, wel geneigd tot het vragen om verzachting der Plakkaten; zij wilden ook wel een stap tot toenadering doen; maar hun ontbrak het «feu sacré». Lodewijk vergeleek hen bij Nicodemus uit de Heilige Schrift, die «wel de stem van den geest hoorde, maar niet wist, van waar zij kwam of waarheen zij ging».

Dat hij de gedachte aan eene verzoening der sekten niet opgaf, bewijst zijn gedrag in het «wonderjaar» 1566.

In den zomer van 1565 [1]) gebruikte Lodewijk als naar gewoonte de baden te Spa en ontmoette daar eenige leiders der Calvinistische partij in de Nederlanden: Jan van Marnix, den broeder van Marnix van St. Aldegonde; Nicolaas de Hames, wapenheraut van het Gulden Vlies, en Gilles Le Clercq uit Doornik. Het is bijna onmogelijk te veronderstellen, dat deze ontmoeting toevallig zou geweest zijn; wij weten ook in onzen tijd, wat er al onder badkuren kan doorgaan. Zeker is het, dat men in Augustus 1565 te Spa belangrijke zaken behandelde. De pogingen, die men reeds gedurende een paar jaren in het werk stelde om

[1]) De heer Paillard plaatst in zijn overigens voortreffelijk geschrift: Huit Mois etc., deze samenkomst ten onrechte in November 1565. Zie Fruin, Voorspel, blz. 88.

eene verzachting der plakkaten van den Koning te verkrijgen, waren mislukt. Eerst hadden de aanzienlijke edelen — als Oranje, Egmont, Hoorne, Bergen en anderen — menige poging in die richting gedaan en de onderhandelingen met Baudouin getuigden, dat zij het ernstig meenden. Later had men de zaak in handen van de voornaamste prelaten en juristen des lands gezien. Maar hadden de pogingen der groote Edelen schipbreuk geleden, van de prelaten en juristen had men, gelijk weldra bleek, evenmin iets te wachten. Toen besloten de Edelen van minderen rang hun eigen gang te gaan. Te Spa kwamen de drie Calvinisten, wier namen wij vermeldden, bij Lodewijk en onderhandelden met hem over een verbond, tot verkrijging van gewetensvrijheid.

Men besloot voorloopig af te wachten, wat de Koning zou antwoorden op de adressen en adviezen, die hem van alle zijden werden aangeboden. Het antwoord kwam .... maar luidde ongunstig.

Het was einde November. Een groot aantal Edelen had zich te Brussel verzameld bij gelegenheid van het huwelijk des prinsen van Parma, van den ons uit lateren tijd welbekenden Alexander Farnese. Men moest geen Nederlandsch edelman zijn om bij zulk eene gelegenheid niet aan het Hof te verschijnen. Ook Lodewijk, die in het najaar naar Duitschland was vertrokken en zich den 2[den] November nog te Dillenburg bevond, kwam daar op het laatst der maand aan. Drinkgelagen en maaltijden wisselden af met tournooien en jachtpartijen.

Lodewijk en de zijnen maakten van deze gelegenheid gebruik. Zij bewerkten de jonge Edelen, op wie zij meenden te kunnen rekenen, en op een laten Novemberavond had er in het huis van Floris van Pallandt, heer van Culemborg, een der aanzienlijkste jonge edellieden, eene vergadering van een kleine twintig personen plaats.

Men begon daar met het houden eener godsdienstoefening, die geleid werd door den Calvinistischen prediker Junius. Na de preek werd gesproken over de zaak, waarmede men reeds zoo lang bezig was, en de grond gelegd voor een verdrag, dat twee dagen later tot stand kwam en in onze geschiedenis als het Compromis der Edelen bekend is.

Men heeft wel eens beweerd, dat Lodewijk van Nassau de eigenlijke aanlegger van het verbond is geweest. Het is moeielijk aan te wijzen, in wiens hoofd het eerst de gedachte aan zulk een verbond is opgekomen. Zeker is het, dat onze Graaf en Hendrik van Brederode er *later* de hoofden van waren. Als ik mij niet zeer vergis — en ik sta in deze meening niet alleen — was niet Lodewijk maar Jan van Marnix, de vurige Calvinist, de man, die het meest heeft bijgebracht tot het tot stand komen van het Compromis. Lodewijk verklaarde later uitdrukkelijk in zijne Apologie, dat hij eerst niet had willen teekenen, maar er toe was overgegaan op aandrang zijner vrienden. [1])

Reeds dadelijk gaf de Graaf zich veel moeite voor

---

[1]) Apologie, blz. 47.

de zaak. Op eene reis naar Antwerpen om geldzaken voor den Prins te bezorgen sprak hij daar met de Protestanten over hunne belangen; zijne houding liep er zoo in het oog, dat men zelfs een geschrift tegen de Inquisitie, dat daar later verscheen, aan hem toeschreef. [1]) De Prins meldde hem dit uitvoerig, in Januari van het volgende jaar, toen Lodewijk reeds weder in Duitschland was, en waarschuwde hem toch vooral zich niet te veel bloot te geven; zelfs gaf de Prins de vrees te kennen, dat zijn broeder zich reeds wat ver gewaagd had. Waarschijnlijk slaat dit op de omstandigheid, dat de zaak van het Compromis den Prins ter oore was gekomen, hetwelk hij aanvankelijk afkeurde als een begin van opstand tegen de regeering — reden, waarom ook zijn broeder geaarzeld had om toe te treden. Lodewijk had het blijkbaar niet raadzaam geacht den Prins van zijne laatste stappen mededeeling te doen. [2]) Of was hij gebonden door een eed van geheimhouding?

In December was Lodewijk naar Duitschland vertrokken, vooreerst om eene leening voor den Prins te sluiten en verder om de gezindheid der Duitsche vorsten te onderzoeken. Juist toen toch bleek de vrees des Prinsen niet ongegrond te zijn en kwamen er berichten, dat de Koning aan hertog Erik van Brunswijk, een der weinige toenmalige Duitsche potentaten,

---

[1]) Archives II, 8.

[2]) Vergelijk Fruin, voorspel van den 80jarigen oorlog, blz. 92. Na de beschouwingen van den heer Fruin over dit en andere punten acht ik het niet noodig, al deze zaken in détail te bespreken.

die voor geld beide partijen wilden dienen, bevolen had troepen te verzamelen ten einde de «rebellen» te straffen. Vooral ten opzichte van het woord «rebellen» maakte de Prins zich ongerust; hij dacht er zelfs toen reeds over, om het land te verlaten, onder voorwendsel van als rijksvorst deel te willen nemen aan de beraadslagingen van den Duitschen Rijksdag. Dit laatste zou misschien van eenigen invloed hebben kunnen zijn, want de Prins dacht zich bij den Keizer, die den Lutherschen welgezind was, en den Rijksdag te beroepen op het verdrag van Augsburg, waardoor de Nederlanden toch niet geheel van het Rijk waren afgescheurd.

Gedurende Lodewijk's afwezigheid werd deze van de Nederlandsche zaken op de hoogte gehouden door de Hames en Brederode. Vooral de eerste was sterk in de weer om de verbonden Edelen tot krachtige maatregelen aan te sporen; hij beklaagde zich over de slappe en besluitelooze houding zijner altijd beraadslagende vrienden en verlangde zeer naar Lodewijk's terugkomst, «espérant que aiderez à faire luire le feu dans les coeurs de ces Seigneurs ici trop lents et sans vigueur». Onmiddellijke bijeenroeping der Algemeene Staten was ook in Hames' oogen het eenige middel om de zaken in orde te brengen en werd langzamerhand als panacee voor de troebelen door al zijne geestverwanten verlangd.

Oranje had intusschen volledig vernomen, wat er gaande was, en ofschoon hij het Compromis afkeurde, achtte hij het nu beter zich met de Edelen te verbinden ten einde niet geheel alleen te blijven staan. Op het

einde van Februari of in het begin van Maart ontbood hij de hoofden van het verbond naar Breda, waar weldra ook Lodewijk uit Duitschland aankwam, vergezeld van twee Duitsche heeren, zijn neef, den graaf van Schwartzenburg, en George von Holl, die zich bereid hadden verklaard om den Prins en zijne partij met troepen te ondersteunen. [1])

Maar de Edelen gingen den Prins wel wat ver en toen nu een paar dagen later (13 Maart) op eene nieuwe samenkomst te Hoogstraten Egmont en andere voorname heeren zich ongeneigd hadden betoond om de wapenen in de handen te nemen, gebruikte Oranje zijn invloed om de Edelen van hunne plannen af te brengen. Hij bewoog hen om zich voorloopig te bepalen tot het indienen van een adres aan Margaretha.

Ook de landvoogdes werd thans met het Compromis bekend gemaakt en men verwittigde haar tevens, dat zij in de eerste dagen van April de Edelen te Brussel kon wachten.

De maand Maart ging voorbij met de bewerking van het adres aan Margaretha. Daarbij trad Graaf Lodewijk op den voorgrond; het is zelfs zeker, dat het adres door hem is opgesteld. [2]) Hij en Hendrik van Brederode waren sedert Maart de erkende leiders van de beweging onder de Edelen. [3])

---

[1]) Zie hierover weder Fruin, Voorspel, blz. 92 vlg.

[2]) Lodewijk zelf zegt dit in zijne Apologie, blz. 72 van den afz. afdruk.

[3]) Men heeft Hendrik van Brederode dikwijls beschouwd als een lichtmis, wiens onnadenkendheid alleen door zijne onervarenheid werd

Men behoeft er niet aan te twijfelen, of Oranje had op de samenstelling van het adres grooten invloed. Lodewijk, de hoofdauteur, toch hield zich gedurende de maand Maart bij hem te Breda op en was 's Prinsen rechterhand bij diens toenmalige onderhandelingen met de hooge Edelen. Op het einde der maand begaf Oranje zich naar Brussel en verscheen er weder in den Raad van State, evenals Egmont en Hoorne. Het driemanschap had zich, als in de dagen van Granvelle, een tijd lang uit den Raad, waarin nog Granvelle's onzichtbare hand heerschte, teruggetrokken maar achtte nu den tijd gekomen om Margaretha van raad te dienen in de moeilijke dagen, die te wachten waren.

Lodewijk was intusschen met het adres gereed gekomen en begaf zich den 29sten naar Brederode, die nog te Vianen resideerde, om met hem naar Brussel te gaan ter aanbieding van het stuk. 's Avonds van

---

geëvenaard. Ik geloof ten onrechte. De spruit van het beroemde geslacht was geen man van den eersten rang, geen geboren leider eener machtige beweging. Hij had goede leiding noodig en zoolang hij zich aan den wil van krachtige persoonlijkheden, als die van Oranje en van Lodewijk, onderwierp, heeft men hem zeer weinig te verwijten. Slechts toen hij in onbesuisde drift — want driftig was hij in hooge mate — zich van de Nassau's had afgescheiden, omdat zij te lang naar zijn zin aarzelden om de vaan van den opstand te verheffen; slechts toen deed hij zaken, die zijne ongeschiktheid als leider der beweging ten volle deden uitkomen. Brederode was zeer goed te gebruiken op eene ondergeschikte plaats, als de tweede, — zijn afkomst gaf hem recht om in den strijd onder de voorsten te zijn en zijne rijkdommen waren den Edelen lang niet onverschillig — op de eerste plaats konden noch zijn doorzicht, noch zijne bekwaamheid hem aanspraak geven.

den 3^{den} April zagen de burgers van Brussel een paar honderd Edelen te paard en licht gewapend de stad binnentrekken. De beide aanvoerders namen hun intrek in het hôtel van Oranje. Den volgenden morgen kwam men bijeen in het hôtel van Culemborg. Brederode las daar eenige onrustbarende berichten uit Spanje voor, waarop men zich nogmaals onder eede verbond om elkaar te beschermen. Den 5^{den} April tegen den namiddag begaven de verbondenen zich in een langen optocht twee aan twee naar de landvoogdes; Brederode en Lodewijk sloten gearmd den trein. De eerste deed het woord bij de aanbieding van het adres aan Margaretha.

Wij weten, hoe weinig dit adres uitwerkte. De landvoogdes was op de gebeurtenis voorbereid geweest en had haar antwoord gereed: algemeene betuigingen van neiging tot zachtheid werden eenigszins gekruid met minder vriendelijke woorden over den stap, waartoe de Edelen waren overgegaan — woorden, waarin een duidelijk bewijs van de ontevredenheid der landvoogdes lag opgesloten. De Edelen gingen voorloopig uiteen en lieten te Brussel een soort van hoofdbestuur achter, waarvan Lodewijk van Nassau wederom de leider was. Dit bestuur kreeg weldra de overtuiging, dat Margaretha zeer op den adel gebeten was: zij ontsloeg een drietal harer hovelingen, omdat zij het Compromis hadden geteekend. Wel stelde Lodewijk zich, namens de verbondenen, voor de ontslagenen in de bres maar Margaretha antwoordde koel, dat zij ten minste in haar eigen huis meesteres was en aan

niemand het recht gaf zich met hare huiselijke omstandigheden te bemoeien. Van de beloofde zachtheid en de matiging der plakkaten was nog weinig te bemerken.

Deze stemming der landvoogdes bewoog de Edelen tot eene nieuwe vergadering in het kasteel Risoir bij Enghien.

Het is niet duidelijk, wat hier verhandeld werd. Misschien begon de adel zich reeds eenigszins beducht te maken voor de houding des volks. Het volk der Nederlanden had de vervolging jaren lang over het geheel met geduld gedragen, hoewel zich reeds dikwijls blijken van verzet hadden vertoond. Vooral in de laatste jaren was de gisting toegenomen, tegelijk met de scherpere vervolging en met den toenemenden tegenstand der Edelen tegen de maatregelen der regeering. Toen nu de adel eindelijk van woorden tot daden scheen te zullen komen, begon ook onder de bevolking de stemming heftiger te worden. De aanbieding van het adres, de eerste openlijke daad van het Compromis, dat tot nu toe zeer geheimzinnig te werk was gegaan, was het sein voor manifestatiën ook van de zijde des volks, dat nu in den adel machtige bondgenooten zag. De vurig verlangde, openbare prediking van het Calvinisme kwam op vele plaatsen tot stand; de gewapende «hagepreeken» vonden plaats, niet meer in het diepste geheim in den nacht in schuren en afgelegen huizen op het platteland, maar op klaarlichten dag, onder den rook der steden. Openlijk keerden de «ballingen

om des geloofs wil» naar hunne haardsteden terug, rekenend op de bescherming der Edelen. Met luider stem eischten Calvinisten en Lutheranen de kerken voor zich op en duistere geruchten van kerkroof en opstand tegen de regeering brachten de bevolking in gisting en onrust. Men meende, dat de adel deze beweging zou steunen.

Dit nu lag niet in de bedoeling van de leiders der verbondenen. Zij trachtten de beweging onder het volk te stuiten, vooral omdat de Katholieken onder hen weinig gezind waren om zelfs alleen de openlijke prediking van het Calvinisme toe te laten.

Het Calvinisme had zich in de Nederlanden sedert een paar jaren krachtig georganiseerd. Consistoriën waren op vele plaatsen opgetreden en zij hadden reeds in 1565 op de handelingen van sommige Edelen grooten invloed gehad. Gilles Le Clercq, die in Augustus van dat jaar met Lodewijk van Nassau samengewerkt had, was een der voornaamste leiders dier beweging op godsdienstig gebied, dier kerkelijke organisatie geweest. Vooral de synode, die sedert het voorjaar van 1566 te Antwerpen de belangen der Calvinisten behartigde, trad op den voorgrond bij de onderhandelingen, waarin Lodewijk namens het Compromis een aanzienlijke rol speelde. De onderhandelingen liepen vooral over de ondersteuning, die ingeval van nood van de consistoriën te wachten was, en over de openbare preek, die door de Calvinisten, vooral door de predikanten zelve gewenscht werd. Met hulp van Le Clercq, die in sommige bronnen als secretaris van

Lodewijk aangemerkt wordt, wist deze de consistoriën weldra nauw aan zich te verbinden en hun vertrouwen deelachtig te worden — eene zaak, voor de toekomst van zijn huis van het uiterste belang.

Onder de Edelen waren er sommigen, die met Egmont niets van het Calvinisme wilden weten en terugschrikten voor eene verbinding met de burgerijen. Anderen echter, van welke Lodewijk en Brederode de hoofden waren, waren van de openbare prediking [1]) niet zoo afkeerig, hoewel zij nog voor de gevolgen vreesden, vooral voor die van de gewapende prediking. Hierover nu werd misschien te Enghien, zeker in Juli te Lier [2]) door de Edelen van het Compromis gehandeld. Tegelijk knoopte Lodewijk onderhandelingen aan met de Hugenoten in Frankrijk.

Men had in de Nederlanden sinds eeuwen een levendigen afkeer van de Franschen getoond — een nationalen afkeer, die niet verminderd was gedurende de lange oorlogen tusschen Karel V en Frans I. Na den vrede van Chateau-Cambresis in 1559 echter, die een einde maakte aan den oorlogstoestand tusschen de Spaansche monarchie en Frankrijk, was het verkeer tusschen de noordelijke streken van dit land en

---

[1]) Zie Archives II, 130.

[2]) De heer Paillard beschouwt de vergadering te Lier eenvoudig als eene samenkomst der hoofden om die te St. Truyen voor te bereiden. Hij heeft blijkbaar geen kennis genomen van de studiën van den heer Fruin, Het voorspel van den 80jarigen oorlog, en van den heer van Deventer, Het jaar 1566. Zie ook blz. 81 vlg. van de door mij uitgegeven Apologie

de zuidelijke provinciën der Nederlanden zeer levendig geworden. Fransche predikers hadden het eerst het Calvinisme in de Nederlandsche gewesten gebracht en daardoor was er tusschen de Hugenoten en de Nederlandsche Calvinisten een nauwe band ontstaan, sterker dan de nationale antipathie. De laatsten hadden tegen de vervolging dikwijls een toevlucht gezocht in Frankrijk, waar men hen met open armen ontving; Hugenootsche predikanten verschenen in grooten getale in de zuidelijke provinciën om er het Calvinisme te verkondigen en wisten door hunne vurige welsprekendheid de bevolking te electriseeren.

In Frankrijk nu waren in 1562 de godsdienstoorlogen uitgebroken. Wat was natuurlijker dan dat de Fransche Hugenoten thans van hunne zijde steun zochten bij hunne geloofsbroeders in de Nederlanden. De consistoriën, wier zeer in het geheim optredende werkzaamheid slechts zelden duidelijk merkbaar is, aarzelden niet om met de Hugenoten samen te werken. Het is zelfs waarschijnlijk, dat de regeering te Brussel een oog sloot voor deze verbintenis, die immers kon strekken tot het aanvuren van den burgerkrijg in het lang vijandige en nog altijd gewantrouwde Frankrijk. Zij deed hiermede niet anders dan wat de Fransche regeering vroeger deed, toen deze de slachtoffers der inquisitie in het geheim voorthielp, niet uit christelijk medelijden maar ten einde daardoor der Spaansche monarchie afbreuk te doen.

De Nederlandsche Grooten en Edelen hadden zich ten opzichte van die plannen lang op een afstand

gehouden. Zij wantrouwden het democratische Calvinisme of..... hadden geen gevoel voor de godsdienstige behoeften des volks.

Nog in Augustus van het jaar 1566 was de Prins huiverig voor eene verbintenis met de Fransche Calvinisten; hij werd zelfs in den slaap gekweld door de gedachte aan een verbond met den ouden landsvijand en schreef aan Lodewijk: «Mon frère, j'ai songé toute cette nuit comme vous étiez tous Français et n'ai su sortir de cette songe jusques que je me suis levé». [1]) Veel eerder wenschten hij en andere hooggeplaatste Edelen eene aansluiting bij het meer aristocratisch getinte — immers van het begin af door vorsten van het Duitsche Rijk gesteunde en op hun invloed vooral berustende — Lutheranisme.

Maar de Edelen van het Compromis waren voor een groot deel zelf Calvinisten. Eenmaal in betrekking tot de consistoriën, kwam het Compromis ook in nauwe aanraking met de Hugenoten en in Juli 1566 zien wij Lodewijk in volle onderhandeling met Coligny en Condé over het zenden van hulptroepen, in geval de landvoogdes tot geweld haar toevlucht nam. [2])

Het begon er bang uit te zien in de Nederlanden. De landvoogdes trachtte hier en daar met geweld de openbare prediking te beletten maar steeds talrijker gewapende volkshoopen verzamelden zich om die te beschermen. Tusschen het volk en de regeering stonden

---

[1]) Archives II, 227.

[2]) Zie Bull. de la Société Protestante, 1878, p. 130.

nog de Edelen van het Compromis, aan de eene zijde bevreesd om de gisting onder het volk te vermeerderen, aan de andere zijde juist geneigd om de regeering door de dreigende houding des volks tot toegeven te dwingen.

Enkele onvoorzichtigen steunden het volk openlijk in zijn verzet en juichten zonder voorbehoud de openbare prediking toe. Anderen, gelijk Lodewijk — hoewel in strenge bewoordingen de *gewapende* hagepreeken afkeurend — keurden in beginsel de openbare preek goed, ofschoon zij zich niet de gevaren ontveinsden, die deze in de toenmalige omstandigheden opleverde. Wederom anderen echter — echte Katholieken en ook bloôhartigen — onttrokken zich geheel aan het Compromis, omdat het meer en meer tot de Calvinisten neigde. Vooral te Antwerpen was de toestand kritiek: de tegenwoordigheid van Oranje hield er nauwelijks de bevolking in toom, opgewonden door het verblijf van Brederode en anderen in de stad, terwijl zij — niet geheel ten onrechte — ook in Oranje een heimelijk Lutheraan meende te zien.

Den 14[den] Juli kwamen de Edelen nogmaals bijeen te Sint Truyen en daar werd het duidelijk, dat zij gezind waren het volk te helpen: Lodewijk en Brederode waren de eerste onderteekenaars van eene belofte tot bescherming des volks tegen de vervolging, het antwoord op een aan den adel gericht adres der Calvinisten en Lutheranen. [1]) De belofte werd alleen

[1]) Zie het «Summier Protokoll» achter mijne uitgave der Apologie, blz. 91.

gegeven onder voorwaarde dat het volk rustig zou blijven; eene bijeenkomst der Algemeene Staten zou alles ten goede schikken.

Maar hiermede was het volk niet tevreden. Het eischte meer, het vroeg om godsdienstvrijheid, om handhaving der privilegiën; het verlangde, dat de vergadering eenige Edelen zoude aanwijzen, die met afgevaardigden der consistoriën de beide hoofden van het Compromis in alles ter zijde zouden staan.

Hierover werd te Sint Truyen lang en breed gesproken en de Edelen kwamen in hoofdzaak overeen om aan het verlangen der consistoriën toe te geven.

Oranje wist echter de volkomen aansluiting tusschen Edelen en Calvinisten nog te verhinderen; daardoor kreeg hij van Egmont en Hoorne gedaan, dat zij zich met hem verbonden. Noch Oranje, noch Egmont, noch Hoorne wellicht hadden zich naast de Edelen willen stellen, wanneer deze zich geheel met de Calvinisten geassimileerd hadden.

Den 30sten Juli [1]) boden Lodewijk van Nassau en Brederode met 10 andere gedeputeerden, «de twaalf apostelen», de landvoogdes een adres aan, waarbij zij verzochten: dat Margaretha aan Oranje, Egmont en Hoorne het handhaven van de rust en de leiding der Edelen zou toevertrouwen; dat zij een verzoek-

[1]) Gachard heeft dezen datum als den waren erkend in de plaats van den vroeger aangenomen, den 26sten. Een der verdiensten van het werk van den heer Paillard is de nauwkeurigheid, waarmede ook daar de data van deze merkwaardige gebeurtenissen vastgesteld worden.

schrift der consistoriën zou aannemen, waarbij om godsdienstvrijheid werd gevraagd, totdat de Staten-Generaal de zaken in orde gebracht zouden hebben.

De landvoogdes, die tot hare geruststelling vernomen had, dat de vergadering te St. Truyen zonder feitelijk geweld te plegen uiteengegaan was, toonde zich vertoornd en verwees de deputatie naar den Raad van State; zij was reeds nauwelijks te bewegen geweest haar te ontvangen.

De Raad van State besloot tot eene bijeenroeping van de hooge heeren, de ridders van het Gulden Vlies, tegen den 18den Augustus om over het nieuwe verzoek der Edelen te raadplegen.

De Edelen waren te St. Truyen echter reeds verder gegaan dan men wist. Door bemiddeling van Lodewijk was er in Duitschland eene lichting van troepen aangevangen in overleg met Coligny en de Hugenoten. Men wilde op alles voorbereid zijn.

Maar op ééne zaak waren ook de Edelen niet voorbereid, op eene uitbarsting van den volksgeest. Het Compromis had met vuur gespeeld, toen het zich naar de zijde der Calvinisten had gewend. In het begin van Augustus bleek het volk niet meer in toom te houden. Opgewonden door de gewapende prediking, getergd door de vijandige houding der regeering, meenende op den adel te kunnen rekenen, verhieven zich de onderste lagen der Nederlandsche maatschappij en begonnen den beeldenstorm. Het verhaal van die treurige gebeurtenis is elders reeds meermalen gedaan; wij kunnen ons dus bepalen tot hare gevolgen.

Den 6den Augustus was Lodewijk na het antwoord van den Raad van State wederom naar Antwerpen vertrokken, waar de gisting des volks zóó groot was, dat Margaretha — hoewel ongaarne — reeds in Juli den Prins daarheen had gezonden. Oranje's tegenwoordigheid hield de bevolking in bedwang maar toen hij den 18den naar Brussel afreisde, barstte ook te Antwerpen het oproer los. Lodewijk was met den Prins te Brussel teruggekomen.

De op het bericht van de ongeregeldheden hevig ontroerde landvoogdes wist niet, wat te doen. Zij vroeg raad bij Oranje en zijne vrienden, die haar wisten over te halen om te Brussel te blijven en met de daar aanwezige Edelen van het Compromis in onderhandeling te treden. Lodewijk van Nassau en 15 andere leden van het verbond sloten reeds den 23sten met haar een verdrag, dat men als het einde van het Compromis kon beschouwen.

Het verdrag bepaalde, dat de Edelen niet zouden vervolgd worden wegens de aanbieding van het verzoekschrift, noch wegens het Compromis zelf; dat de inquisitie afgeschaft en de plakkaten gematigd zouden worden; dat Margaretha bij den Koning zou aandringen op het bijeenroepen der Algemeene Staten; dat de openbare prediking zou blijven bestaan, waar zij tot nu toe bestaan had. De Edelen daarentegen zouden het volk tot bedaren brengen, de prediking op andere plaatsen beletten en het Compromis niet weder doen optreden, zoolang de regeering hare beloften nakwam.

Het is niet duidelijk, hoe Lodewijk [1]) er toe gekomen is om zulk een verdrag te sluiten, dat de band tusschen de Edelen voor goed vernietigde en alleen beloften schonk van eene regeering, die zich, zooals herhaaldelijk gebleken was, aan beloften niet gebonden achtte. Waarschijnlijk waren ook Lodewijk en de zijnen door de uitspattingen der Calvinisten bevreesd geworden. Van den Prins is dit zeker.

Zeker is het ook, dat Brederode, Toulouse en anderen, die toen niet te Brussel waren, het verdrag volstrekt afkeurden, de eerste zelfs met de bittere opmerking, dat hij altijd gedacht had, «que la seule mort nous pouvait séparer du Compromis». Van dezen tijd af kunnen wij eenige verwijdering tusschen hem en Lodewijk opmerken: de laatste volgde zijn broeder, den Prins.

Ook het volk beschouwde het verdrag van Brussel als een verraad aan de goede zaak gepleegd, vooral toen sommige Edelen van het verbond de beeldstormers in hunne omgeving straften. Brederode zelfs liet in zijne heerlijkheden de beelden in alle stilte wegnemen en ging de ongeregeldheden tegen. Lodewijk was op bevel des Prinsen in het laatst van Augustus naar Breda gegaan om er toe te zien op de handhaving van het verbod tot prediking, hetgeen hij zeer streng deed; alleen buiten de stad mocht gepredikt worden. [2])

---

[1]) Ik houd hem voor den bewerker van het verdrag. Zie de Archives II, 307.

[2]) Archives II, 272 en 312.

Nog altijd toch beschouwde Lodewijk de heftige Calvinisten, die ook den beeldenstorm billijkten, zoo niet goedkeurden, als gevaarlijke oproermakers, schoon hij ook hier meermalen waarschuwde voor een te heftig optreden tegen hen. [1]) Nog altijd was het zijn ideaal de gematigde Calvinisten er toe te brengen om de Augsburgsche Confessie of een dergelijke geloofsbelijdenis te onderteekenen, «damit wir durch unsere dissentionen die schwache Gewissen nicht abscheuig machen, viele ergeren und unseren Feind stercken». Toen hij had ingezien, dat de terugkeer der Protestanten in de Katholieke Kerk eene onmogelijkheid was, had hij getracht ten minste de scheiding onder de Protestanten te doen ophouden. Hij had daarvoor onophoudelijk gearbeid, nog tijdens de onderhandelingen met de consistoriën in het voorjaar en in den zomer, maar zijne pogingen waren afgestuit op den onwil der Calvinisten, die den raad van hunnen woordvoerder, den geleerden Beza, hadden ingeroepen. Deze had zich verklaard tegen een toegeven aan de Luthersche denkbeelden omtrent het Avondmaal, den grooten scheidsmuur tusschen de beide secten. De volgers van Calvijn hadden altijd een afkeer van hen, die het met sommige leerstukken zoo nauw niet namen; zij hielden ook nu vast aan hunne leer en weigerden de hand, die hun werd aangeboden.

Ook dit ideaal van Lodewijk en zijne geestverwanten zou meer en meer onbereikbaar blijken. Dat zijne pogin-

[1]) Archives II, 297 en 307.

gen niet gelukten, was een slag ook voor de algemeene politiek van den Prins, die ze had gesteund in de hoop daardoor eene toenadering tot stand te brengen tot de Duitsche vorsten en hen over te halen tot krachtig hulpbetoon.

Lodewijk ondervond zoo door het verdrag van 23 Augustus moeilijkheden van allerlei aard. Niet alleen dat hij harde woorden van zijne vrienden moest hooren; ook de regeering hield zich, toen de eerste schrik voorbij was, niet aan het verdrag. Zij verbood de prediking te Brussel en toen Lodewijk kwam met de verklaring, dat er vóór 23 Augustus ook dáár gepreekt was, en hij zelfs een edelman met dat bericht naar de Brusselsche vroedschap zond, vroeg Margaretha, wat hem het recht gaf tot zulk een stap; zij beklaagde zich heftig over zijne bemoeiingen in zake van de vervolgde Protestanten in Henegouwen en elders, waar dezen zich tot hem om bescherming wendden.

Lodewijk's positie was gevaarvol en treffend is uit deze dagen de brief hem door zijne edele moeder gezonden naar aanleiding van de dreigende wolken, die over de toekomst hingen. [1])

De Koning deed zelfs aan Oranje in een eigenhandigen brief het verzoek [2]) om Lodewijk voor eenigen tijd uit het land te zenden. Margaretha herhaalde het, daar zij zeer goed begreep, dat Lodewijk een gevaarlijk man was met de Protestanten achter zich. De Spaansche regeering beschouwde hem — een

[1]) Archives II, 260.

[2]) Archives II, 315, vgl. 370.

vreemdeling nog wel — [1]) niet ten onrechte als den leider van het Compromis en den beschermer van het Protestantisme in de Nederlandsche gewesten; zij kende zijne politieke gezindheid, die in alles met die van den Prins overeenstemde; zij kende zijne godsdienstige denkbeelden, zoo hemelsbreed verschillend van de hare; zij vreesde zijn invloed bij de Duitsche vorsten en bij de Hugenoten. Philips en zijne raadslieden zagen het oogenblik naderen, waarin Hugenoten en Duitsche Protestanten vereenigd de beweging in de Nederlanden krachtig zouden steunen; zij meenden terecht door Lodewijk's verwijdering den band tusschen de ketters der verschillende landen te verbreken. Zij hoopten in Lodewijk den Prins en diens politiek in het hart te treffen.

Dit zag ook Oranje in en daarom weigerde hij zijn broeder van zich weg te zenden. In dezelfde maand September, waarin deze klachten over Lodewijk hem gewerden, zond hij zijn bloedverwant Lodewijk van Wittgenstein naar den keurvorst van Saksen en den landgraaf van Hessen, de voornaamste Protestantsche vorsten in Duitschland — een duidelijk bewijs, dat hij de kans op Duitsche hulp niet verloren achtte, niettegenstaande den beeldenstorm.

Lodewijk zelf aarzelde, wat te doen. Hij was volkomen bereid de Nederlanden te verlaten, wanneer zijn vertrek nuttig voor de goede zaak kon zijn. Hij raadpleegde zijne vrienden en bondgenooten maar

[1]) Archives, Supplém. 30*, 43*, 46* vlg.

ontving van alle kanten de verzekering, dat men hem niet kon missen. Hij bleef dus, in volkomen overeenstemming arbeidende met zijn broeder, dien hij overal vergezelde. Hij antwoordde de landvoogdes, dat hij haar en den Koning getrouw zou blijven maar dat hij alleen op een uitdrukkelijk bevel het land zou verlaten.

Zoo nam hij dan ook deel aan de samenkomst te Dendermonde in September, waar Oranje, Egmont en Hoorne nog eens over de te nemen maatregelen spraken. Hij was het, die hier, rekenende op Duitsche en Fransche hulp, sterk aandrong op een gewapenden tegenstand tegen de Spaansche tirannie. Maar Egmont's loyale zin belette dezen zich in te laten met pogingen van dien aard, die veel op verraderlijke besprekingen met de oude vijanden des lands begonnen te gelijken; hij bleef weigeren, zooals hij vroeger geweigerd had.

Deze weigering besliste het lot van de reeds in Duitschland verzamelde troepen. Noch Lodewijk, noch de Prins wilden van deze troepen gebruik maken, wanneer de Koning niet het eerst de baan van het geweld betrad: zij ontveinsden zich weliswaar niet de moeilijkheid om bij den slechten staat hunner financiën zooveel manschappen op de been te houden, maar zij wilden niet door het eerst den aanval te wagen den schijn van oproer op zich laden. Ook van zulk eene verdediging tegen geweld echter wilde Egmont niet hooren: zijn eed aan den Koning — meende hij — verbood hem dit. Vandaar dat de verzamelde troepen in het laatst van October werden afgedankt, hetgeen de landvoogdes

ten goede kwam, die intusschen van hare zijde ook tot de wapening was overgegaan: een groot deel der Duitschers begaf zich in dienst der Spaansche regeering. Wat gaven de Duitsche ritmeesters en kapiteins om partij of godsdienst? Wie hen betaalde, kon op hen rekenen, zoolang hij geregeld soldij gaf.

Het Compromis was zoo goed als ontbonden. Egmont had samenwerking geweigerd. Vele Edelen waren op de hand des Konings. Alleen op het volk viel nog te rekenen.

Tot dit volk stelden Oranje en Lodewijk zich thans in nauwere betrekking.

Op de Calvinistische consistoriën, die reeds voor het bijeenbrengen van de troepen gelden hadden opgebracht, konden zij natuurlijk bouwen. Maar ook van de burgerijen in Holland en Zeeland wachtten zij steun. Oranje verliet in October Brabant en begaf zich met Lodewijk naar zijne stadhouderschappen in het Noorden des lands, die thans een belangrijke rol begonnen te spelen in de beweging, die tot nu toe haar brandpunt in de zuidelijke provinciën had gevonden. Dáár had in den zomer van 1566 het Calvinisme zich ook verheven en de regeering van Holland en Zeeland, wier hoofd, Oranje, gewoonlijk verre af was, had er niet zoo streng tegen de openbare prediking geijverd, ofschoon ook hier gewapende troepen Calvinisten ter preek waren getogen. De beeldenstorm had er zijne verwoestingen aangericht en Oranje had ook hier menigen beeldstormer met het leven laten boeten, daar hij toen strenger bevelen aan het Hof van Holland had gezonden.

De Prins was desniettemin in Holland nog zeer bemind, juist omdat de vervolging wegens het geloof onder zijn bestuur zoo was afgenomen. Men wist, dat hij de leider was van den tegenstand tegen de inquisitie, en vele steden van Holland waren bereid mèt hem zich tegen de aanmatigingen der regeering te verzetten.

Toen nu de Prins besloten had zich nauwer bij het volk aan te sluiten en met zijne hulp te trachten het doel, dat hij zich voorstelde, te bereiken, waren dus de burgers dezer stadhouderschappen: Holland, Zeeland en Utrecht, als het ware zijne aangewezen bondgenooten.

In hun midden bevonden Oranje en Lodewijk zich in November 1566.

Van Utrecht uit zond de Prins een manifest aan de Staten, waarin hij den toestand des lands schilderde en de aanneming van den Augsburgschen godsdienstvrede aanwees als het eenige middel tot herstel. Hij en Lodewijk reisden de Hollandsche steden af om ze tot samenwerking te bewegen. Beiden begrepen, dat in de eerste plaats Lutherschen en Calvinisten te zamen van den Koning dien vrede moesten eischen en dat zij een groote macht vertegenwoordigden, wanneer zij zich eendrachtig verbonden. Daarom hield Lodewijk in het laatst van December te Amsterdam eene vergadering der consistoriën van Holland, waarin hij dezen drie dingen aanried: [1]) gehoorzaamheid aan den Koning, aanneming der Augs-

[1]) Correspondentie, blz. 56; Archives II, op het einde; Langeraad, Guido de Bray, einde.

burgsche Confessie en deelneming aan het plan om den godsdienstvrede voor 3 millioen van den Koning te koopen.

Dit laatste plan was in het najaar te Antwerpen gevormd maar liep op niets uit: men kon verwachten, dat een man als Philips op het punt van zijn godsdienst niet om te koopen was.

Ook de aanneming der Augsburgsche Confessie door de Calvinisten kon niet tot stand komen.

Al meer en meer liepen de sekten uiteen en het Calvinisme vond steeds meer aanhangers in Holland. Lodewijk zelf moest bekennen, dat de Lutherschen niet den rechten weg insloegen om de Calvinisten te bekeeren. De Luthersche predikanten ijverden tegen de beeldstormerij in plaats van een verzoenenden toon aan te slaan; zij waren lang niet zoo welbespraakt en zoo goed onderwezen als de Waalsche en Fransche predikers van het Calvinisme. Bovendien werden de Nederlanden overstroomd door Calvinistische boeken. Deze richting moest hen op den duur van Duitsche hulp verstoken doen blijven. De beeldenstorm vooral had in Duitschland een diepen indruk gemaakt en de verontwaardiging van vele Duitsche vorsten was zóó groot, dat zij niets meer met de Nederlanders te maken wilden hebben. Wel stelden zoowel Lodewijk als Oranje en hunne vrienden alle pogingen in het werk om aan te toonen, dat alleen de onderste lagen der maatschappij, het gepeupel, [1]) zich hieraan schuldig gemaakt hadden,

[1]) Das unnutze lose jung gepuffel (Correspondentie, blz. 44.)

maar het vooroordeel was niet geheel weg te nemen. Lodewijk heeft in het najaar van 1566 kunnen zien, dat de breuk tusschen Lutheranen en Calvinisten zoo groot geworden was, dat er op geen goede verstandhouding meer te rekenen viel en dat alle hoop op ondersteuning in Duitschland moest vervliegen.

Toch heeft hij nog lang aan het denkbeeld vastgehouden, dat de Nederlandsche Calvinisten de Augsburgsche Confessie zouden aannemen. [1])

Wat de Duitsche vorsten deden, bepaalde zich tot eene vruchtelooze poging in Mei van het volgende jaar om ten gunste der Lutherschen bij de landvoogdes door mondelinge bespreking iets uit te werken.

In deze omstandigheden namen de Calvinisten in Antwerpen het besluit, om zich te wapenen. Brederode zou aan het hoofd der krijgsmacht staan, in geval Oranje weigerde, aan wien men in de eerste plaats had gedacht. Nog voordat men het hierover eens geworden was, werd reeds het bolwerk der Protestanten in het Zuiden, Valenciennes, door de troepen der landvoogdes omsingeld en waren de eerste ongeregelde benden der Calvinisten in Vlaanderen uiteengejaagd.

Het jaar 1567 brak aan en zijne eerste dagen zagen Oranje en Lodewijk nog steeds in onderhandeling met Brederode en de consistoriën. Lodewijk trad bemiddelend tusschen zijn broeder en Brederode op,

---

[1]) Correspondentie, blz. 56; Langeraad, Guido de Bray, LXVI.

trok tusschen Vianen en Amsterdam heen en weder, maar zonder vrucht. Men kon het niet eens worden noch met Brederode noch met de Calvinisten en den 7den Januari geraakte de onstuimige Brederode met Lodewijk op het huis ter Aa in zulk een hevigen twist, dat er blijkbaar ook hier aan geene samenwerking meer te denken viel. Wat de reden van het verschil was, is niet moeielijk te raden. Het Calvinisme moest toenadering tot de Augsburgsche Confessie toonen, wanneer Oranje en Lodewijk zich aan het hoofd der Protestanten zouden stellen: en dit weigerden de Calvinisten volstrekt. Toch gelukte het den onvermoeiden Lodewijk om de overeenstemming in de handelingen van Oranje en Brederode eenigszins te herstellen: Brederode zou Antwerpen bemachtigen, 52 Noord-Nederlandsche steden zouden zich om hem en Oranje scharen, de bezetting van Deventer en Maastricht zou dienen om de verbinding met Duitschland in stand te houden.

Kort daarna verliet Lodewijk Holland weder om de vurig gewenschte Duitsche hulptroepen te halen. Hij zou het gewest niet meer terugzien.

Met een enkel woord herinneren wij er aan, dat Brederode zich met Oranje inderdaad naar Antwerpen begaf maar door Oranje's aarzeling niets van belang kon ondernemen. Toen Amsterdam door Spaansche troepen bedreigd werd, reisde Brederode naar die stad maar liet zijne ongedisciplineerde troepen grootendeels in de buurt van Antwerpen onder den onervaren heer van Thoulouze. Oranje hield zich op den

achtergrond, daar hij eerst zekerheid van Duitsche hulp wilde hebben — zijne leidende gedachte in het eerste tijdperk der troebelen. Wij stippen aan, dat in het begin van Maart Thoulouze's benden werden overvallen en vernietigd; dat Valenciennes, van hulp verstoken, bezweek; dat de Duitsche troepen als altijd uitbleven; eindelijk dat Brederode en Oranje in het laatst van April de Nederlanden verlieten, bij de nadering van Alva wanhopende aan den toestand.

Alles was voor het oogenblik verloren.

HOOFDSTUK II.

LODEWIJK ALS KRIJGSMAN EN DIPLOMAAT IN DEN STRIJD TEGEN SPANJE.

(1567—1572).

Het gansche jaar 1567 verliep voor Lodewijk met reizen en onderhandelingen in Duitschland. Moeten wij in de pogingen der Duitsche vorsten in Mei ten gunste der Lutheranen in de Nederlanden een gevolg zien van zijne werkzaamheid? Ik geloof ja, want zeker was hij werkzaam in eene richting, die de belangstelling der Duitsche vorsten in de Nederlandsche zaken moest bevorderen. Van die uit den aard der zaak zeer geheime onderhandelingen en besprekingen vernemen wij echter weinig maar.... wij verliezen er ook niet veel aan, want het blijkt uit het vervolg, dat zij weinig vruchten hebben afgeworpen. De Duitsche vorsten vreesden voor een openlijken strijd met Spanje en dat nog wel ten behoeve van eene sekte, waarvan zij zelven een afschuw hadden. [1]) Toch maakte Philips zich zoo ongerust over Lodewijk's pogingen, dat hij zich bij den Keizer over hem beklaagde als over zijn persoonlijken vijand. Dit geschiedde vooral naar aanleiding van Lodewijk's plan, om de

[1]) Correspondentie, blz. 63. Zie verder Archives III, 136.

gebeurtenissen in Thüringen ten voordeele van de Nederlanden aan te wenden.

In Thüringen had namelijk een bekend avonturier, Wilhelm von Grumbach, de vaan van den opstand geheven tegen de vorsten van den omtrek. Tal van graven en ridders uit Midden-Duitschland hadden zich bij hem en zijn bondgenoot, hertog Johan Frederik van Weimar, den zoon van den door Karel V afgezetten keurvorst van Saksen, aangesloten en schenen in die streken eene reactie te willen bewerken tegen den staat van zaken, die sedert den Schmalkaldischen oorlog daar bestond. Men sprak zelfs van sociale en religieuze revolutie en van Johan Frederik als Protestantsch keizer. Zoowel de Keizer als de vorsten van Thüringen en hunne vrienden in het overige Duitschland traden met kracht tegen Grumbach en de zijnen op. Gotha — de hoofdvesting der opstandelingen — werd sedert 24 December 1566 belegerd en moest naar allen schijn spoedig vallen.

Met het oog hierop begaven Lodewijk en zijn vriend de Hames zich naar het leger voor Gotha, ten einde na den val dier veste en den te wachten ondergang van Grumbach bij vriend en vijand te werven voor het leger van den Prins. De Spaansche regeering, over dit plan zeer verontrust, wendde zich tot den Keizer, die daarop den vorsten voor Gotha aanschreef de Hames, dien hij zelf reeds uit zijn leger in Hongarije had ontslagen, te verwijderen en geen gehoor te geven aan Lodewijk's voorstellen [1]). Het blijkt echter, dat Lodewijk's be-

[1]) Bulletins de la Commission d'Histoire, 4e Serie, V, 349 vlg.

sprekingen voor Gotha menigen Duitschen ritmeester aanleiding hebben gegeven zich later onder zijne vanen te scharen. Gotha viel den 13den April 1567 en de opstandelingen werden met gestrengheid bestraft.

Schonken wij aan Lodewijk's houding gedurende het woelige jaar 1566 eene groote opmerkzaamheid, gebrek aan berichten belet ons zijne handelingen in het volgende jaar van punt tot punt na te gaan. Wij kunnen echter aannemen, dat hij den gang van zaken in de Nederlanden geen oogenblik uit het oog verloor.

Evenmin kunnen wij er aan twijfelen, dat hij de betrekkingen met de Hugenoten bleef aanhouden.

De zomer van 1567 was een tijd van spanning. Men wist, dat Alva met zijne troepen in aantocht was, maar men wist nog niet, wat hij zou komen doen. Men hoopte nog, dat hij den weg der verzoening zou inslaan. En die hoop scheen aanvankelijk gegrond te zijn. De Hertog kwam omstreeks half Augustus in de Nederlanden en toonde zich in den beginne zeer vriendelijk. Hij ontving de hooge Edelen des lands, liet zich te Leuven den zoon des Prinsen voorstellen en richtte eenige welwillende woorden tot hem. Hij was zoo vriendelijk, dat de Edelen in grooten getale te Brussel hunne opwachting kwamen maken en zelfs de Prins hem van Dillenburg uit een brief schreef met betuigingen van gehoorzaamheid aan den Koning en met het aanbod om samen te werken tot heil des lands.

Maar alles veranderde plotseling. Op denzelfden

dag, waarop de Prins bedoelden brief schreef, waren de maatregelen getroffen tot inhechtenisneming van Egmont en Hoorne, die den 9den September werden gevat. De instelling van den Bloedraad volgde spoedig daarna.

In Januari 1568 werden Oranje, Lodewijk, van den Berg, Hoogstraten en andere Edelen ingedaagd om voor dien Raad te verschijnen. Geen van allen verscheen maar allen zonden in antwoord op de indaging en de daarop gevolgde veroordeeling eene korte verdediging van hun gedrag tegenover de Spaansche regeering. Lodewijk bevond zich toen weder te Dillenburg bij den Prins, voor wien hij het gansche jaar troepen had zoeken te werven, en niet geheel zonder goed gevolg: Ernst von Mandesloe, Otto von der Malsburg en andere bekende Duitsche krijgsoversten hadden in geval van oorlog zich tot zijne beschikking gesteld.

Te Dillenburg werden de antwoorden der broeders op de indaging opgesteld. Dat van Lodewijk is gedagteekend van den 4den Maart 1568. Het was niet uitvoerig, daar hij meende, dat een breed opgezet stuk meer tijd zou vereischen dan de omstandigheden toelieten: toch wilde hij tegen zijne veroordeeling protesteeren, voordat hij de wapenen tegen Philips opvatte.

Kort daarna zette hij zich op het slot zijner vaderen aan den arbeid om de tegen hem ingebrachte beschuldigingen punt voor punt te ontzenuwen. In dit stuk — gewoonlijk, als een gelijksoortig stuk van den Prins, de Apologie genaamd [1]), ontwikkelt hij zijne beschouwin-

[1]) Uitgegeven in de Bijdr. en Meded. van het Hist. Gen. te Utrecht Dl. VIII.

gen omtrent het ontstaan der troebelen en verdedigt zijne houding tegenover de handelingen der regeering. De omstandigheden hebben hem niet veroorloofd het stuk af te maken. Reeds in April heeft hij de pen nedergelegd en de wapenen opgevat. Zijne verdediging is dan ook tot op onzen tijd in manuscript gebleven.

De Prins had thans eindelijk tot een gewapenden tegenstand besloten. Den 6den April teekende hij de commissiebrieven, waarbij aan Lodewijk en anderen vergunning wordt gegeven om zich te wapenen en op 's Prinsen naam troepen te verzamelen tot handhaving der vrijheden van de Nederlanden, ook op het gebied van den godsdienst.

Van toen af was Lodewijk onvermoeid bezig met het bijeenbrengen van de legerbenden, die hij reeds van te voren had geworven. Hij zou van Oost-Friesland uit in de Nederlanden trekken. In het Zuiden zou een vrij onbekend krijgsman, de Cocqueville, met tal van Hugenoten een aanval doen in Artois. Hoogstraten, Oranje's medestander, zou tusschen Maastricht en Roermond over de Nederlandsche grenzen schrijden. De Prins zelf zou in het Kleefsche binnendringen.

Niet het kleinste bezwaar waren de financiëele omstandigheden der uitgewekenen. Toch wisten de Prins en zijn broeder ook deze moeilijkheid uit den weg te ruimen. Antwerpen en eenige Hollandsche steden brachten 100000 kronen bijeen; eene gelijke

som werd door de Edelen zelf opgebracht. De geheele familie der Nassau's, niet alleen het belang van den godsdienst maar ook haar eigen belangen indachtig, zocht hare kostbaarheden bij elkander en waagde alles voor de bevrijding der Nederlandsche gewesten: Lodewijk zelf die niet rijk was, bracht de voor dien tijd aanzienlijke som van 10.000 gulden ten offer; de Prins vijfmaal — sommigen zeggen tienmaal — zooveel. Om die sommen te kunnen geven moesten ook de juweelen en andere kostbaarheden der broeders verkocht of verpand worden [1]).

Wij zullen niet nagaan, hoe de troepen van Hoogstraten reeds den 25sten April bij Daelhem vernietigd werden; noch hoe de Hugenoten, die het laatst uittrokken, den 18den Juli door de Fransche troepen werden uiteengejaagd, nadat zij nauwelijks de grenzen hadden bereikt. Alleen de tocht van Graaf Lodewijk zal hier in enkele trekken geschetst worden [2]).

De troepen, waarmede hij den aanval in het slecht verdedigde Noorden wilde ondernemen, waren Duitschers, omstreeks 4000 man, benevens talrijke uitgewekenen. Den 24sten April overschreed hij met deze legermacht de grenzen bij Wedde, dat hij dadelijk bezette. Vandaar naar Appingedam voortgetrokken, waar zijn jongere broeder Adolf met eenige ruiterij zich bij hem voegde, zond hij zijne voorposten naar den kant van Groningen. Op deze stad was het eerst gemunt;

[1]) Zie o. a. de Correspondentie, blz. 72.

[2]) Hierover zie men vooral: Gachard, Correspondance du duc d'Albe sur l'invasion du comte Louis de Nassau en Frise.

wanneer Lodewijk haar in zijne macht had, zou hij gemakkelijk heel Friesland in opstand kunnen brengen en dan over zee naar Holland kunnen trekken ten einde ook daar de vaan van den opstand te verheffen.

Den 4den Mei eischte hij Groningen op om zich te verklaren voor de heilige zaak der vrijheid, waarvoor hij streed. De Groningers echter, die nog Spaansche bezetting in hadden, weigerden en zonden hem alleen eenig geld ten einde hem van een aanval op de stad te doen afzien.

Alva had intusschen zijne maatregelen genomen. Gewaarschuwd door den heer van Groesbeek, den luitenant van den juist afwezigen stadhouder in het Noorden, den Graaf van Aremberg, zond hij den laatste met ongeveer 4000 man, waarvan 2500 Spanjaarden en de overige Duitschers, tegen Lodewijk af. Snel trok Aremberg naar Groningen en lag reeds den 21sten Mei bij Appingedam tegenover Lodewijk.

Deze werd reeds gekweld door muiterij onder zijne slecht betaalde troepen, eene omstandigheid, die hem belette om dadelijk een aanval te beproeven. Er werd licht geschermutseld. Tegen den avond van den volgenden dag trok Lodewijk zuidwaarts en stelde zijne troepen op bij Heiligerlee. Aremberg had thans veel minder manschappen bij zich dan Lodewijk, wiens leger, door gewapend landvolk zeer versterkt, nu bijna tweemaal zoo talrijk was; maar Aremberg's troepen waren meerendeels veteranen en daarop vertrouwde hij. Zouden de geharde Spaansche krijgers niet bestand blijken tegen een grootendeels onordelijke hoop saam-

geraapte benden onder een jong en onervaren veldheer, [1]) die bovendien geen oogenblik op zijne Duitsche huurlingen kon rekenen?

Hij volgde dus den vijand zonder te wachten op den Graaf van Megen, die met nog 1500 veteranen in aantocht was. Lodewijk koos een uiterst geschikt geschikt slagveld: naast zich links een heuvel, achter zich een bosch, terwijl eene kleine moerassige vlakte vol turfkuilen en veengaten zich vóór hem uitstrekte. Aremberg begreep ten slotte, dat hij hier geen slag kon leveren, maar zijne soldaten, die den vijand minachtten, noodzaakte hem vóór de aankomst van Megen den strijd te beginnen.

Vol moed vloog zijn voorhoede, de Spaansche bende, op de beide carrés van den vijand aan en Lodewijk's voorposten weken terug. Maar dit was een krijgslist: de vervolgende Spanjaarden zaten in een oogenblik in het moeras en werden toen zoo van alle kanten bestookt, dat slechts een klein gedeelte den dood ontkwam. Tegelijk werd de achterhoede van Aremberg's leger, uit Duitschers samengesteld, plotseling in den rug door het eene carré van Lodewijk, dat achter den heuvel was omgetrokken, aangegrepen en uiteengedreven. Nog trachtte Aremberg de kans te doen keeren. Met zijne kleine ruiterbende van 400 man viel hij aan op de nog nietiger ruiterij van Lodewijk. Op hare beurt were deze uiteengejaagd, terwijl haar aanvoerder, Graaf Adolf van Nassau, door Aremberg zelf

[1]) Ook Languet, hoewel den opstandelingen welgezind, noemt Lodewijk «tyro et instructus».

met een pistoolschot en een sabelhouw op het hoofd gedood werd. Maar ook de dappere Aremberg viel gewond van zijn paard: bovendien door de jicht gekweld, die hem reeds weken lang had geteisterd, sleepte hij zich naar den kant van den weg. Hier vond hem eene bende van Lodewijk, die woedend op hem aanviel; de dappere Graaf verdedigde zich tot het uiterste maar werd afgemaakt door een zwaardslag van den heer de Haultain, een zuidnederlandsch edelman, wiens broeder even te voren gevallen was. De strijd had geduurd van vijf tot acht uur in den namiddag. De overwinnaar juichte luide. Daar hoorde men plotseling trompetgeschal. Het was Megen, die met eenige weinige volgelingen zijn leger was vooruitgesneld maar van Aremberg's benden slechts vluchtelingen ontmoette, met wie hij zich nu in allerijl naar Groningen begaf om die stad te redden. Dit viel hem met zijne versche 1500 man en de 1000 man Duitsche huurtroepen, die nog in de stad lagen, gemakkelijk.

Wat moest Lodewijk nu doen? De Prins raadde hem zich òf in Delfzijl of Appingedam te werpen en daar den uitslag van zijne ('s Prinsen) bewegingen in Gelderland af te wachten òf zich dwars door Friesland naar Enkhuizen te begeven ten einde Holland in opstand te brengen. Maar Lodewijk sloeg den raad in den wind en legerde zich den 10^{den} Juni voor Groningen, ten einde de stad te belegeren — een onbegonnen werk, bij de innerlijk zwakheid van zijn leger en den muitzieken geest zijner soldaten.

Gedurende iets langer dan eene maand bleef hij

in de nabijheid der stad liggen, den omtrek brandschattende om zijne huurlingen in een goeden luim te houden; tevens zond hij personen naar Friesland ten einde ook die provincie tot afval te bewegen. Maar de Friezen waren niet zeer gezind om hem te ondersteunen, daar men wist, dat de geduchte Alva zich gereed maakte zelf Lodewijk te komen bestrijden; de landvoogd had reeds iedereen, die de rebellen hielp, met zware straffen laten bedreigen.

Werkelijk zond Alva van alle zijden krijgsvolk naar Groningen, terwijl hij zich nog te Brussel bezig hield met het proces der graven van Egmont en Hoorne, die hij nog vóór zijn vertrek liet ter dood brengen.

Den 15den Juli was hij bij Groningen aangekomen met eene sterke macht Spaansche infanterie en eenige ruiterij. Op Alva's nadering trok Lodewijk zijne troepen bijeen, kort te voren versterkt door 800 Walen en 600 ruiters onder graaf Joost van Schaumburg, zoodat zijn leger toen omstreeks 12000 man moet geteld hebben, daar er nog voortdurend benden uitgewekenen over de Eems waren gekomen.

Alva had thans omstreeks 17000 man bij zich en deed onmiddellijk na zijne aankomst te Groningen, waar hij slechts even doortrok, een aanval op Lodewijk's leger. De Duitsche huurlingen hielden tegenover den gevreesden krijgsman niet langer dan een oogenblik stand en togen op de vlucht, zoodat Alva reeds meende, dat het gansche leger verslagen was. Hij vervolgde de wijkenden en bevond zich den 20sten aan de rivier de Eems. Lodewijk stond toen te

Jemmingen in een zeer ongunstige positie, rechts de Eems, links den vijand. Vroeg in den morgen had Lodewijk te kampen gehad met eene oproerige beweging onder de zijnen, die geld verlangden: daardoor was het hem onmogelijk geweest om zijne stelling bij tijds te versterken door het doorsteken van de dijken. Met kracht van woorden wijzende op zijne ledige kas, bewoog hij zijne troepen eindelijk tot gehoorzaamheid en nam zelf de spade in de hand om den verloren tijd nog in te halen. Maar het was reeds te laat. De Spaansche voorhoede, 1500 man sterk, kwam te 10 uur opdagen, deed dadelijk een aanval op de dijken en maakte er zich meester van. Ofschoon Lodewijk de uiterste krachten inspande om haar te verjagen, bleef zij in het bezit van deze belangrijke posten. Het leger des Graven trok in wanorde terug, achtervolgd door de voorhoede des vijands.

Ziende, dat zoo weinig troepen hen vervolgden, vatten de Duitsche benden weder moed. Lodewijk wist hen door zijn voorbeeld met geestdrift te bezielen en omstreeks 12 uur trok het gansche leger vroolijk en opgewekt met vliegende vaandels en slaande trom op om den vijand terug te drijven. Maar plotseling verscheen de gansche Spaansche hoofdmacht, die door Alva met opzet was achtergehouden. De Duitschers wankelden een oogenblik en sloegen toen in wilde wanorde op de vlucht. Lodewijk deed wonderen van dapperheid. Hij trachtte de benden te herzamelen, vloog op de kanonnen toe, brandde ze met eigen hand los, maar werd ten slotte door de zijnen mede-

gesleept. De vijand rende voort en sloeg er in het wilde op in. Het bloedbad was vreeselijk en ternauwernood ontsnapte Lodewijk door naakt over de Eems te zwemmen [1]). Twee dagen lang duurde het moordtooneel in den omtrek van het slagveld: meer dan de helft van het leger werd gedood en slechts eenige honderden volgden hun aanvoerder naar Duitschland.

De fiere deviezen, die zijne vanen sierden, toen hij de eerste maal over de Eems trok, «recuperare aut mori», «nunc aut numquam», pasten weinig bij de schandelijke houding van zijne troepen bij Jemmingen, die door hunne haastige vlucht de nederlaag als het ware hadden gezocht.

De dappere aanvoerder gaf den moed nog niet op: hij hoopte gedurende den zomer met hulp eener half toegezegde Engelsche vloot en de toen juist opkomende Watergeuzen [2]) den vijand van Emden uit nog genoeg nadeel te kunnen toebrengen, terwijl de Prins, die thans een leger van omstreeks 20000 man bij elkander had gebracht, in de Zuidelijke Nederlanden zou vallen. De vloot kwam niet, van de Watergeuzen waren voorloopig niets dan plundertochten te wachten en in September voegde Lodewijk, na zijn overgebleven munitie te Emden verkocht te hebben en op zijn weg nog eenige schepen op den Rijn te hebben buitgemaakt, zich bij 's Prinsen leger, dat Brabant binnentrok. Men weet, hoe Alva, vlug

---

[1]) Zijn harnas wordt nog te Emden in de Rüstkammer vertoond.

[2]) Sonoy o. a. kreeg 1 Juli door Lodewijk de eerste brieven van aanstelling namens den Prins (Archives III, 257).

uit het Noorden teruggekeerd, dat leger afmatte en ophield door zijn marschen, rekenende op de omstandigheid, dat de Prins geen geld genoeg had om het lang op de been te houden. Zoo gebeurde het ook. Een enkel gevecht, dat aan de Geete, waar Hoogstraten sneuvelde, werd geleverd maar in het laatst van October moest de Prins terugtrekken en begaf zich met het overschot zijner troepen naar Frankrijk ten einde zich te verbinden met het leger der Hugenoten. Bij Quesnoy, dicht aan de grens, behaalde hij nog eene kleine maar nuttelooze zege. Van Lodewijk hooren wij weinig.

Omstreeks half November bereikte Oranje de Fransche grenzen. Maar hier weigerden zijne troepen verder mede te gaan en de Prins was genoodzaakt hen door Champagne en Lotharingen naar Straatsburg te voeren, waar hij zijne macht ontbond. Met misschien 1200 ruiters besloot hij zich bij het leger te voegen, dat onder Wolfgang van Zweibrücken dwars door Frankrijk het Hugenotenleger van Condé, dat in Gascogne lag, te hulp zou trekken. [1])

Ook Lodewijk en Hendrik van Nassau, die hunnen broeder niet wilden verlaten, bleven bij dit kleine legerkorps. De afdeeling van den Prins bestond weldra uit zijne 1200 ruiters benevens 3000 man Fransch voetvolk en nog 600 ruiters, die zich in Lotharingen bij hem hadden aangesloten. Maar voordat het korps

[1]) Over dien tocht zie men: De la Pise, Tableau Historique de la Principauté d'Orange, en vooral Delaborde, Gaspard de Coligny, III. Verder mijne Correspondentie van Lod. v. Nassau, blz. 75 vlg.

van Wolfgang geheel gereed was, had het leger van den Prins nog gevaarlijke oogenblikken te doorstaan. Het lag in Lotharingen en werd, nadat de Koning van Frankrijk te vergeefs getracht had het tot den aftocht naar Duitschland te bewegen, onophoudelijk bedreigd door Fransche legerbenden. Langer dan twee maanden bleef Oranje's macht daar wachten op de komst van Wolfgang, die ook al worstelde met geldgebrek en zijne troepen maar niet in het veld kon brengen.

Door dit tijdverlies werd Oranje belet zich met Condé te vereenigen, die den 10den Maart 1569 bij Jarnac den dood vond. Maar in dien slag waren de Hugenoten niet geheel overwonnen. De admiraal de Coligny, die thans Condé's plaats aan het hoofd der Hugenoten innam, slaagde er in om de verspreide troepen weder te verzamelen en wist hunnen moed te doen herleven door den 16jarigen Prins van Navarre (den lateren Hendrik IV) en zijn neef, den 17jarigen Hendrik van Condé, in zijn leger op te nemen. De admiraal was sedert de leider der Hugenoten.

Hij besloot Wolfgang van Zweibrücken naar de Loire tegemoet te trekken, ten einde de koninklijke troepen te beletten het leger der Duitschers op te vangen.

Wolfgang was namelijk den 30sten Maart met omstreeks 8000 man, waarbij weldra de bijna 5000 van den Prins van Oranje zich voegden, door den Elzas naar de toenmalige Fransche grenzen in Lotharingen getrokken. Daar wachtte hen een ongeveer even

sterk Fransch leger op onder bevel van de Hertogen van Aumale en van Nemours. Dit leger viel hen niet aan maar trok de verbondenen op hun marsch door Frankrijk steeds achterna. Soms zelfs was het hun in de flank maar nergens kwam het tot een geregeld gevecht: het bleef bij schermutselingen, tot groote verbazing van den Prins van Oranje, die zich later uitliet, dat de Katholieken meermalen in de gelegenheid waren geweest om het gansche leger te vernietigen. De tocht door het vijandelijke land was er des te stouter om en verscheidene schrijvers duiden aan, dat de Prins en Lodewijk een groot aandeel hadden in het beleid, waarmede de gevaarvolle onderneming werd volbracht: Wolfgang toch was een veldheer van weinig beteekenis, die op hen en op zijn onderbevelhebber, Wolrad van Mansfeldt, steunde. Hoe het zij, het leger trok door Bourgogne en Nivernais over Moezel, Maas en Marne naar de Loire, die zij bereikten bij het stadje La Charité. De slecht bewaakte plaats, waar zich een brug over de Loire bevond [1]), werd den 22sten Mei bestormd en ingenomen, voordat het mogelijk was haar hulp te verleenen. Dit wapenfeit was van groote beteekenis, want, ware La Charité goed verdedigd, dan zou het leger genoodzaakt geweest zijn zich nog meer zuidwaarts te wenden, naar de bronnen van de Loire, om daar te trachten een gemakkelijker overtocht te vinden. Zelfs de admiraal de Coligny had getwijfeld aan de moge-

[1]) Zie de genoemde Corresp., blz. 76.

lijkheid om de rivier op die plaats te passeeren.

Maar ook nu nog was het doel niet bereikt, daar het leger van den Hertog van Anjou nog tusschen den admiraal en zijne bondgenooten stond. Geleid door de Fransche ruiterij, rukten echter de Duitschers in snelle marschen verder, trokken het leger van Anjou voorbij en vereenigden zich te Saint Yriex, in de nabijheid van Limoges, met den admiraal (10 Juni). Voordat evenwel de vereeniging der beide legers plaats had, was de aanvoerder der Duitschers, Wolfgang van Zweibrücken, overleden. Hij had het bevel overgedragen aan Mansfeldt.

De bekende geschiedschrijver Brantôme verhaalt ons, hoe hij de hoofden der verbonden Hugenoten en Duitschers op dien tocht bij zich op zijn kasteel ontving, waar zij hem, niettegenstaande dat hij in het katholieke leger diende, vriendelijk behandelden en niet de minste ongereldheden toelieten. Hij spreekt met ingenomenheid van den Prins van Oranje, wiens vriendelijken aard en flink voorkomen hij roemt. Ook de ridderlijke Lodewijk, die — zooals wij bij deze gelegenheid hooren — wat kleiner van postuur was, viel zeer in zijn smaak.

Een paar dagen hielden de legers zich bij Limoges op en wendden zich toen tegen den Hertog van Anjou, dien zij bij La Roche-Abeille overvielen en versloegen. In dezen slag streed Lodewijk aan het hoofd van Duitsche benden in de voorhoede, terwijl de Prins en Mansfeldt de Duitsche ruiterij in het hoofdkorps kommandeerden.

Het zou ons te ver leiden, wanneer wij de manoeuvres van de legers in dezen zomer van 1569 in bijzonderheden beschreven: het grootste gedeelte van dien tijd brachten zij door voor Poitiers, dat dapper verdedigd werd en dan ook niet werd ingenomen. Kort nadat de Hugenoten het beleg hadden opgegeven, verliet de Prins hen om naar Duitschland terug te keeren, waar hij opnieuw een leger zou verzamelen ten einde de Nederlanden te bevrijden; vermomd reisde hij dwars door Frankrijk naar de erflanden in Nassau.

Lodewijk en Hendrik bleven achter bij het leger der Hugenoten, dat weinige dagen na het vertrek van den Prins den slag bij Moncontour leverde (3 Oct).

De strijd der Hugenoten heeft voor ons eene buitengewone aantrekkelijkheid, omdat zij denzelfden kamp voor gewetensvrijheid vochten als onze voorvaderen; maar hij moet onze opmerkzaamheid ook daarom tot zich trekken, omdat de burgeroorlog in Frankrijk sedert het begin van den opstand tegen de Spaansche regeering een grooten invloed heeft geoefend op de toestanden in de Nederlanden.

Niet alleen de veldtochten van 1568 en die van 1572 — het was reeds lang bekend — werden in overleg met de Hugenoten vastgesteld, maar ook na dien tijd had er in de Nederlanden geene gebeurtenis van gewicht plaats, of de Hugenoten toonden daarin terecht de grootste belangstelling.

Bovendien verdienen de gebeurtenissen dezer jaren in Frankrijk thans onze aandacht, omdat Lodewijk

van Nassau toen de banden aanknoopte, die in lateren tijd de belangen van Hugenoten en Nederlanders voor lange jaren onafscheidelijk samensnoerden. Wij zullen daarom Lodewijk's verblijf bij de Hugenoten iets nader dienen te beschouwen.

Wij verlieten hem weinige dagen vóór den slag bij Moncontour.

Het leger der Hugenoten had zich voor dat van Anjou teruggetrokken maar werd vervolgd, terwijl de Duitschers wederom volgens gewoonte aan het muiten sloegen wegens de achterstallige soldij. Het gelukte echter hen te bevredigen en de slag zou juist beginnen, toen Lodewijk, die de hoofdmacht kommandeerde, van den admiraal het verzoek ontving eenige ruiterij af te zenden tot versterking der voorhoede, waarover Coligny zelf gebood. Lodewijk deed meer dan gevraagd werd en kwam zelf met de versterking aanrennen. Maar juist op dat oogenblik begon de slag. De hoofdmacht der Hugenoten, haar aanvoerder niet meer ziende, wist niet, wat te doen, vooral toen de voorhoede door die van de Katholieken werd vernield en de admiraal zwaar gewond werd weggedragen. Lodewijk, bij wien Graaf Hendrik zich steeds opgehouden had, en Mansfeldt hielden nog stand maar een woedende aanval der Zwitsers van Anjou deed den slag keeren ten voordeele der Katholieken: de gansche Duitsche infanterie werd vernietigd. Met de ruiterij en een deel van het voetvolk trokken Lodewijk en Mansfeldt terug naar een stadje in den omtrek, waar de gewonde admiraal zich bevond;

de Duitsche ruiters werden nauwelijks in bedwang gehouden door fraaie beloften, vertoornd als zij waren over het verlies hunner geheele bagage.

Het koninklijke leger had thans dat der Hugenoten den laatsten slag willen toebrengen maar Coligny was een veldheer, die uitstekend de kunst van terugtrekken verstond. Het gelukte hem zich met zijne troepen naar het Zuiden te begeven, waar hij in Languedoc zijne benden aanvulde en de ruiters tevreden stelde door de plundering van eenige steden. Het was zijn plan om in het volgende voorjaar naar Bourgogne te trekken om van daar, versterkt door nieuwe Duitsche troepen, die de Prins van Oranje en andere vorsten aan den Rijn geworven hadden, op Parijs zelf aan te vallen.

Lodewijk vergezelde hem ook op dezen tocht en was in alles zijne rechterhand, zoodat de Franschen hem als den eenigen man beschouwden, die den admiraal kon vervangen, wanneer deze bezweek. [1]) Zij trokken langs de Rhône naar Bourgogne, op welken weg Lodewijk in het voorbijgaan in het zeer geteisterde prinsdom Oranje de orde herstelde. Merkwaardig was de tocht over de Rhône, waarbij Lodewijk zich zeer onderscheidde.

In Juni 1570 stond het kleine maar goed georganiseerde leger der Hugenoten, dat nog geen 10000 man telde, diep in Bourgogne. Koning Karel IX

---

[1]) Dit zegt o. a. de bekende krijgsoverste François de la Noue, die evenwel twijfelt aan zijne ervaring en zijn geestelijk overwicht op de troepen.

wenschte reeds lang een einde aan den krijg te maken en de dreigende nadering der Hugenoten, die thans niet ver van Parijs gekomen waren, versterkte hem in zijne begeerte. Hij knoopte onderhandelingen aan met den admiraal en den 8sten Augustus 1570 kwam de vrede te St. Germain tot stand. Vier steden werden den Hugenoten ingeruimd, de Prins en Lodewijk kregen al hunne in Frankrijk gelegen goederen — in de eerste plaats Oranje — terug. De Duitsche ruiterij werd naar de grenzen teruggeleid en later met groote moeite door de Nassau's betaald. Graaf Hendrik keerde naar Duitschland terug maar Lodewijk bleef in Frankrijk ten einde voorloopig aan het hof der Hugenootsche koningin van Navarre, te La Rochelle, de belangen des Prinsen te behartigen: tevens werd hij regent van het prinsdom Oranje, waar veel te regelen viel. [1])

Het prinsdom was namelijk door de Franschen bezet, zoodra de Prins zich bij de Hugenoten had gevoegd. Dezen, die er sedert eenige jaren met toestemming van den Prins hun godsdienst uitoefenden, waren toen uit Oranje verdreven met behulp der bewoners van het pauselijke Avignon, sinds eeuwen de erfvijanden van het naburige prinsdom. Het werd thans Lodewijk's taak om de Katholieken en Protestanten in het landje, die elkander voortdurend bestreden, met elkander te verzoenen. Hij deed dit met veel tact, hoewel onder groote bezwaren. Vooral

---

[1]) De la Pise, Tableau Historique, 243, 379, 403.

de moord op de Protestanten in het prinsdom in Febr. 1571, «la Massacreuse» genaamd, berokkende groote moeilijkheden. Door een handig optreden wist Lodewijk echter de orde te herstellen en de oprichting van een Protestantsche hoogeschool te Oranje in 1573 was de zoen voor het misdrijf.

Een belangrijker taak had Lodewijk aan het hof te La Rochelle te vervullen. De Prins hoopte namelijk met behulp der Franschen — hetzij der Hugenoten, hetzij van koning Karel IX zelf — den oorlog in de Nederlanden weder te kunnen opvatten. Hij meende, dat de oude begeerte der Fransche vorsten naar het bezit van een deel der Nederlandsche gewesten een machtig middel zou zijn om Karel tot gewapende tusschenkomst in de Nederlanden te bewegen. Al was het ten koste van een deel der gewesten, de gewetensvrijheid *moest* in de Nederlanden mèt de burgerlijke vrijheid den Spanjaarden afgedwongen worden. Zelfs de oude landsvijand kon strekken om de Spaansche tirannen te verjagen.

Van den zomer van 1570 dagteekent dan ook de later te midden van alle bezwaren en gevaren vastgehouden politiek van den Prins, om Frankrijk's koningen — zoo mogelijk met Engeland verbonden — met Spanje in oorlog te brengen, ten einde dan in den strijd tusschen de mogendheden de Nederlanden te bevrijden.

Het is duidelijk, dat zulk eene politiek leidt tot intrigues, wier verwikkeling dikwijls een geheim blijft; dat hij, die ze bestuurt, evenzeer als hij, die ze uitvoert, kronkelpaden en zijwegen moet inslaan; dat

onze eerbied voor het zedelijk karakter van staatslieden in zulke omstandigheden bij nadere beschouwing van hunne daden niet pleegt te rijzen. Bij onze kennis van Lodewijk's karakter is het haast onmogelijk in hem den geschikten man te zien voor eene rol, waarin waarschijnlijk de Prins zelf betere resultaten had kunnen bereiken. Bij Lodewijk vond men veeleer vurigen ijver, driftige voortvarendheid, koenen moed, dan wel listige behoedzaamheid, lust tot intrigeeren en politieke handigheid. Misschien zal men het aanvankelijk succès van de onderhandelingen meer aan zijn trouwen raadsman en vriend, den prediker Taffin, dan aan Lodewijk zelf hebben toe te schrijven.

Lodewijk had een te eerlijk gemoed om zich thuis te kunnen vinden in de politiek der 16de eeuw, die zich in zedelijkheid gewis niet boven die in andere tijden verheft. Hij was echter in sommige opzichten volkomen berekend voor het doel, waarvoor de Prins van zijne aanwezigheid te La Rochelle gebruik maakte: zijne schitterende hoedanigheden als man van de wereld maakten hem de aangewezen persoon om aan het wufte Fransche hof de belangen van den Prins voor te staan, [1]) zijne militaire bekwaamheid maakte hem geschikt om eene onderneming op de Nederlanden voor te bereiden.

Maar dat hij voor deze zending geen geschikt diplomaat was, kan ons blijken uit het verhaal van

---

[1]) Er is zelfs sprake geweest van een huwelijk tusschen Lodewijk en Charlotte de Bourbon, de latere gemalin van Prins Willem (Kervijn II, 287).

eene gebeurtenis, die een jaar later plaats had maar die wij hier, als kenschetsend voor den man, willen opnemen.

De Bartholomeusnacht had de hoop der Protestanten op Fransche hulp aanvankelijk verijdeld, maar Karel IX had spoedig berouw over de bloedige daad en knoopte met Lodewijk, die zich toen te Heidelberg bevond, onderhandelingen aan. Ongaarne liet Lodewijk zich hiermede in maar op raad van den Prins overwon hij eindelijk zijn tegenzin en offerde zijne verbittering tegen den moordenaar aan het politieke belang op. Kort daarna vernam hij echter, dat de dubbelhartige Karel IX de hand had in een moordaanslag tegen hem en den Prins. Verontwaardigd over zulk eene trouweloosheid, barstte Lodewijk in verwijten jegens den Franschen Koning los en weigerde verdere onderhandelingen. Maar de politiek eischt soms ook een vriendelijk gelaat tegenover den vermoedelijken belager en de Prins dacht er niet aan om de onderhandelingen af te breken, evenmin als hij in 1583 Anjou geheel losliet na de Fransche Furie te Antwerpen en het openbaar worden van diens verraderlijke plannen: zijne staatkunde eischte eene goede verstandhouding, al was het dan slechts voor het oog, met Frankrijk. Lodewijk liet zich slechts met groote moeite door zijn broeder overtuigen, «qu'en matière d'affaires d'état il n' était pas expédient» om zich geraakt te betoonen over den aanslag. Lodewijk was geen man voor deze soort van politiek.

Een goed opmerker, de Engelsche gezant in Frank-

rijk Walsingham, zegt dan ook het volgende omtrent hem [1]): «je voudrais que vous connussiez l'homme: on parle de lui pour le bras et pour la tête comme un autre Coligny [2]). Il est éloquent et moëlleux en parole; mais le principal est qu'en matière de religion il est aussi honnête homme pour les moeurs que franc et de bonne foi pour la négotiation. Je crois que Dieu l'a suscité de nos jours pour l'instrument à l'avancement de sa gloire». Het is alleen jammer, dat leze laatste tirade van den behendigen Engelschen gezant in verband met zijn roemen van Lodewijk's eerlijkheid niet volkomen gemeend was: de praktijk was bij dezen handigen staatsman, een der bekwaamste dienaren van Elizabeth, niet altijd onder zulke fraaie woorden te brengen.

Ongeveer een jaar lang bleven de onderhandelingen van Lodewijk voor de Spanjaarden verborgen [3]). Wèl klaagden zij over het toelaten der Watergeuzen in de Fransche havens en wezen Lodewijk aan als dengene, die eigenlijk aan deze zeeroovers hunne instructiën gaf; wèl begrepen zij, dat de Graaf te La Rochelle niet stil zat maar hen ook daar rusteloos tegenwerkte, doch de ware strekking dezer onderhandelingen bleef hun lang verborgen en het verbond tusschen de Duitsche

---

[1]) Aangeh. Archives III, 382.

[2]) In de Archives staat «Ol.» maar in verband met La Noue's uiting (zie boven) ligt de lezing «Col.» voor de hand.

[3]) Zie over deze onderhandelingen: Vol. IV der Archives, het Supplément der eerste serie en Kervijn, les Huguenots et les Gueux, II en III. Voor de latere besprekingen: de Mémoires van La Huguerye.

Evangelischen, de Fransche Protestanten en Engeland kwam onder den drang der omstandigheden in den loop des jaars tot stand, zonder dat de Spanjaarden wisten, dat ook Karel IX reeds met Lodewijk in betrekking stond.

Het verblijf van Lodewijk te midden der Hugenoten had ook voor zijn gemoedsleven eene groote beteekenis. In den beginne was hij een ijverig Lutheraan geweest en als zoodanig afkeerig van het Calvinisme, waaromtrent hij zich nog in 1566, al was het dan ook niet zoo sterk als vroeger, afkeurend uitliet [1]). Wel gaf hij zich toen nog, gelijk wij zagen, — ook met het oog op mogelijke verbintenissen met de Duitsche vorsten — de uiterste moeite om de Calvinisten te bewegen de Augsburgsche Confessie aan te nemen, maar de wijze, waarop hij spreekt over het verschil der meeningen, over de voortreffelijkheid der Calvinistische predikers en over de kracht, die in het algemeen van het Calvinisme uitging, duidt reeds aan, dat hij zijn vroegeren afkeer laat varen. Zou ook zijn voordurend samenwerken met overtuigde Calvinisten als Marnix, de Hames, Le Clercq en tal van andere Edelen, predikanten en burgers, die de nieuwe leer aanhingen, geen invloed gehad hebben op zijne opinie omtrent hun geloof?

Hoe dit zij, hij bleef nog Lutheraan en wist ook den Prins in het najaar van 1566 te bewegen de Augsburgsche Confessie aan te nemen. Lodewijk was

---

[1]) Archives IV, 399.

volgens het getuigenis van Graaf Jan [1]) degene, die den Prins had bekeerd. Dit feit rechtvaardigt volkomen de vrees, die de Spaansche regeering zoowel als de overtuigde Katholieken in 's Prinsen omgeving steeds ten opzichte van Lodewijk's invloed koesterden. [2])

Hij was Lutheraan en hij bleef dit ook nog in Duitschland, waar hij als Calvinist spoedig zijn rol uitgespeeld zou hebben. Maar dat hij geen ijverig Lutheraan meer was, blijkt genoeg uit het feit, dat hij reeds in 1566 de Calvinistische prediking bevorderde, zelfs in de omgeving van den Prins; [3]) dat Taffin en Moded, Dathenus en andere beroemde Calvinistische predikers hem als hun machtigen beschermer vereerden.

Ofschoon omtrent den overgang van Lodewijk tot het Calvinisme geenerlei bericht tot ons gekomen is, is het niet gewaagd te onderstellen, dat hij, die later Calvinist blijkt te zijn, — en een zoo ijverig Calvinist, dat hij ook den Prins bekeert, — in het Hugenootsche legerkamp de Augsburgsche Confessie heeft laten varen.

Het Hugenootsche legerkamp — dat was inderdaad ook het hof van Jeanne d'Albret, de koningin van Navarre, de moeder van Hendrik IV, te La Rochelle. Het stadje was als het ware overstroomd door den Hugenootschen adel en de predikanten, die alleen hier

---

[1]) Archives IV, 399. Nog in Juni 1567 vraagt Lod. aan Willem v. Hessen een Luthersch predikant om den Prins nog meer te onderrichten «in quotidiana conversatione». Suppl. 64*.

[2]) Corresp. de Granvelle I, 366; II, 351 enz.

[3]) Corresp. de Granvelle I, 326.

voor geen vervolging behoefden te vreezen. Onder het onophoudelijk dreigend oorlogsgevaar heerschte hier eene ernstige stemming, door godsdienstoefening en gebed onderhouden. Coligny en De la Noue, Montgommery en tal van andere, ook Nederlandsche, Calvinisten waren er de leiders, even ervaren in den wapenhandel als in het psalmgezang.

In die omgeving moest de ontvankelijke Lodewijk onverganklijke indrukken opdoen.

Maar keeren wij terug tot zijne werkzaamheid in dienst van den Prins.

De listige Catharina de Médicis en haar koninklijke zoon hadden — naar den zin van Oranje optredend — besloten om van de verwikkelingen in de Nederlanden gebruik te maken ten einde de Fransche macht aldaar vasten voet te doen verkrijgen. In het voorjaar van 1571 verscheen de Genuees Fregoso, geheim agent der koningin-moeder, [1]) te La Rochelle en had er menig gesprek met Lodewijk en diens raadsman, den bekenden predikant Taffin, die met de Nassau's in 1567 de Nederlanden had verlaten.

De onderhandelingen vorderden met hulp der Hugenoten zoo goed, dat Lodewijk weldra in het diepste geheim te Parijs verscheen en met de zijnen eene vergadering hield, waaraan de Hugenoot De la Noue en anderen, ook Nederlandsche uitgewekenen, deelnamen. [2]) Onder deze laatsten vindt men de heeren van

[1]) Kervijn II, 299.

[2]) Kervijn II, 306 vlg.; La Huguerye I, 24 vlg.

Marquette en Famars, graaf Lumey en den schilder Antoine Olivier, die later bij de verrassing van Mons zulk eene belangrijke rol speelde.

Na deze beraadslaging had er tusschen den Koning en Lodewijk den 14den Juli 1571 eene samenkomst plaats in het huis van de verloofde van De la Noue te Lumigny, waar Karel IX in den omtrek jaagde, terwijl ook de koningin-moeder en de invloedrijke maarschalk de Montmorency er tegenwoordig waren. Eene tweede belangrijker mondgesprek, te Fontainebleau, volgde, evenzeer in het diepste geheim, nog in dezelfde maand (28—30 Juli).

Wat er op deze beide samenkomsten verhandeld is, is ons goed bekend. Lodewijk en Catharina de Médicis treden hier als de hoofdpersonen op met het doel om tusschen Frankrijk, Engeland, de Duitsche Protestanten en de Nederlandsche uitgewekenen eene groote coalitie te vormen tot een algemeenen aanval op de Nederlanden. Lodewijk wist den reeds meer dan half overgehaalden Karel IX geheel voor zijn plan te winnen. Met de kaart in de hand wees hij hem op de Nederlandsche gewesten, die Frankrijk ten deel zouden vallen: Vlaanderen en Artois. Engeland zou Holland en Zeeland verkrijgen; de Prins het overige, als leen van het Duitsche Rijk. Later, toen men met Engeland gebroken had, werd het Zuiden voor Frankrijk, het Noorden voor den Prins bestemd. Lang werden de onderhandelingen vertraagd door de begeerte der Engelsche staatslieden om een huwelijk tot stand te brengen tusschen koningin Elizabeth en den jongen Hendrik van Navarre, terwijl

het Fransche hof daarentegen een huwelijk begeerde tusschen Hendrik van Navarre en Margaretha, de zuster van Karel IX. Bovendien wantrouwde men elkander: de Engelschen waarschuwden Lodewijk b. v. voor de gelijktijdige onderhandelingen van Karel IX met het Spaansche Hof. Ook de Prins en Lodewijk gaven zich in dezen tijd veel moeite om met Spanje tot een verdrag te komen. Het is zelfs niet onmogelijk, dat zij oorspronkelijk met Karel IX in betrekking waren gekomen door pogingen van Lodewijk om dezen vorst te bewegen tot het aanbieden zijner bemiddeling: de eisch der Nassau's was de teruggave hunner goederen, waarvoor zij beloofden buiten de Nederlanden te zullen blijven.

Wat deze laatste zaak betreft, zoolang er geene uitvoeriger berichten omtrent die onderhandelingen aan het licht komen, kunnen wij niet weten, in hoeverre de Prins gedurende deze beide jaren zich geneigd betoond heeft om vrede met Spanje te sluiten met opoffering voor het oogenblik van de belangen der Nederlanden. Het feit is niet onwaarschijnlijk, evenmin onvergefelijk [1]). Wij moeten bij de beoordeeling van deze tot allerlei bedenkingen aanleiding gevende houding des Prinsen niet vergeten, dat hij tot nog toe in de Nederlanden zelf slechts weinig ondersteuning had gevonden: de ervaring van Lodewijk in Groningen en die van den Prins in Brabant waren niet geschikt om hun veel

[1]) Vooringenomenheid geeft sommigen schrijvers, onder anderen Kervijn (II, 312), naar aanleiding van deze onderhandelingen de scherpste verwijten in de pen.

vertrouwen in te boezemen ten opzichte van de gezindheid van de groote massa der Nederlanders, om met hen de wapenen op te vatten, hen te helpen in den strijd tegen Spanje. Is het dan zoo vreemd, dat de Prins en zijn broeder toen over vredesonderhandelingen dachten zonder zich voor het oogenblik om de belangen der Nederlanden veel te bekommeren?

Lodewijk was èn te Parijs èn te Fontainebleau de ziel der onderhandelingen, die door den waakzamen Spaanschen gezant te Parijs, Alava, met wantrouwen werden gadegeslagen en met scherpe nota's en dreigementen aan koning Karel beantwoord. Het gelukte echter in het najaar van 1571 dezen bekwamen tegenstander uit Parijs te verwijderen. Met groote inspanning trachtten de Nassau's, gesteund door den Engelschen gezant te Parijs, Walsingham, eene verwijdering tusschen Frankrijk en Engeland te verhinderen [1]). De weigering evenwel van koningin Jeanne van Navarre om haren zoon aan Elizabeth toe te zeggen en het wantrouwen der Engelsche regeering tegenover Frankrijk, hadden het op den achtergrond treden van Engeland ten gevolge. De goede gezindheid van den toen reeds invloedrijken Graaf van Leicester en van den gezant Walsingham hielpen weinig tegenover de vrees van den alvermogenden Engelschen minister Burleigh voor de Spaansche macht, toen nog niet door den langdurigen krijg in

[1]) Zie hierover: Kervijn, les Huguenots et les Gueux, II, 317 vlg. Dit gedeelte van Kervijn's werk is uiterst belangrijk.

de Nederlanden en Frankrijk gebroken. Elizabeth van Engeland weigerde hare medewerking.

Lodewijk wierp zich toen geheel in de armen van het Fransche hof en stelde in overleg daarmede zijne plannen vast. Met Fransche hulp zou hij in de zuidelijke gewesten der Nederlanden vallen, terwijl de Prins met Duitsche troepen uit het Oosten die provinciën zou overheeren. Van groot belang voor de onderneming was ook het plan, dat Lodewijk met de Watergeuzen had.

Sedert de nederlaag bij Jemmingen vooral hadden deze zich onder hoofdleiding van Graaf Lodewijk op de Noordzee geducht gemaakt. Van La Rochelle uit had hij, zoo goed als dat met die woestelingen ging, hunne tochten meermalen bestuurd, hunne onderlinge verhoudingen geregeld, hunne belangen bij de Koningin van Engeland behartigd. Hun opperhoofd, de Lumbres, had te La Rochelle om zoo te zeggen zijn hoofdkwartier en werd herhaaldelijk door Lodewijk als onderhandelaar naar Engeland gezonden. Te La Rochelle werd de buit verkocht, door de Watergeuzen op den vijand (soms ook op vrienden!) behaald, en de ruwe zeeschuimers stelden Lodewijk dikwijls belangrijke sommen als het aandeel van den Prins in de opbrengst hunner rooftochten ter hand. Het schijnt zelfs, dat Lodewijk meermalen het plan heeft gekoesterd op hunne schepen zelve als aanvoerder op te treden; wij hooren van een zeetocht, dien hij in Juni 1571 van La Rochelle uit ondernam.

De Watergeuzen zouden nu ook eene rol vervullen

in de groote plannen, waarvan Lodewijk en de Prins zwanger gingen. Zij zouden op de Hollandsche of Zeeuwsche kusten eene landing beproeven om den vijand zoo ook van de zeezijde te verontrusten.

Hunne rol, die eigenlijk als een ondergeschikte bedoeld was, zou door den loop der omstandigheden de voornaamste worden. Niet aan de machtige westelijke mogendheden, noch aan de Duitsche vorsten, maar aan de geminachte Watergeuzen zou de zege te danken zijn in het jaar, dat stond te beginnen.

Te Blois werden de plannen besproken. Het Fransche hof had er sedert Augustus 1571 tijdelijk zijn verblijf gevestigd. Daar verscheen ook, hoewel schoorvoetend, de admiraal de Coligny, het erkende hoofd der Hugenoten. Het kostte veel moeite den grijzen veldheer tot een bezoek aan het hof, laat staan tot onderhandelingen met den Koning te bewegen. Hij had nog niet vergeten, dat dezelfde vorst vóór twee jaar een prijs op zijn hoofd had gesteld; dat menige aanslag op zijn leven door de koninklijke partij was gesmeed. Maar hij was toch gekomen en werd dadelijk met gunstbewijzen overladen, zelfs in den Raad des Konings opgenomen. Dagelijks raadpleegde Karel IX hem. De plannen van Lodewijk waren het hoofdpunt der onderhandelingen. Watergeuzen en Duitsche agenten verschenen te Blois en werden er bij den Koning en Coligny toegelaten. De uit lateren tijd bekende Hugenoot Du Plessis-Mornay ging als gezant naar den Prins, de prediker Junius naar den Paltzgraaf, de Protestant Schomberg naar Hessen, Saksen, Brandenburg, Bruns-

wijk en wie er meer te winnen viel in Noordduitschland. Zelfs Venetië, ja de Turken werden om hulp aangezocht. De Hugenoten waren in blakende gunst aan het hof te Blois, in weerwil van de geheime tegenstribbeling der katholieke partij. De rollen schenen in Frankrijk omgekeerd te zijn. Guise, het hoofd der Katholieken, kon zich niet zonder levensgevaar aan het hof vertoonen.

In het najaar (Oct. 1571) kwam ook Lodewijk op verzoek des Konings te Blois om de plannen verder uit te werken. Ook hij vond er heimelijken tegenstand van de zijde der Katholieken maar werd evenals vroeger Coligny met gunstbewijzen overladen; hij trad zelfs in 's Konings dienst en werd gelijk een prins van den bloede geëerd.

Overal bereidde men zich voor tot den krijg. Aan den Rijn en in Zwitserland kwamen de regimenten voor Coligny, die in Frankrijk de leiding zou hebben, en voor den Prins bijeen. In de Fransche havens werden schepen uitgerust. De Watergeuzen verzamelden zich. Gewapende Hugenoten vertoonden zich in Picardië. Ook met Engeland werden de onderhandelingen weder geopend: het zou de ondernemingen der ballingen stilzwijgend aanzien.

Tegenover Spanje verontschuldigde men de komst van Lodewijk te Blois met de verklaring, dat hij de bemiddeling des Konings bij Spanje voor zich en zijn broeder zocht.

Intusschen gingen de onderhandelingen voort. Het huwelijk van Margaretha van Valois, 's Konings zuster, met den jongen Hendrik van Navarre zou de ver-

zoening met de Hugenoten bezegelen en vooral Lodewijk trachtte Koningin Jeanne daartoe over te halen. Hij begaf zich daartoe naar haar en slaagde aanvankelijk. Den 3den Maart 1572 verscheen zij met den Graaf te Blois, hoewel nog niet geheel besloten. Lodewijk verheugde zich in haar vriendschap; zij was zeer met hem en zijne plannen ingenomen maar vreesde een valstrik. Nog korten tijd aarzelde zij, wat te doen maar gaf eindelijk gehoor aan den aandrang van Lodewijk, die eene volkomen verzoening van Karel IX met de Hugenoten wenschte in het belang van de goede zaak: zij stemde einde Maart toe in het huwelijk van haren zoon Hendrik met Margaretha van Valois.... de toekomstige Bartholomeusbruid. Lodewijk behoorde met De la Noue onder de acht personen, aan wie de regeling van de huwelijkszaken was opgedragen. De Katholieken, die geen moeite hadden gespaard om de zaak te verhinderen, waren verontwaardigd, verbitterd zelfs.

Weldra vergezelde Lodewijk de Koningin van Navarre en de leiders der Hugenoten naar Parijs om er tevens de laatste maatregelen te treffen tot voorbereiding van zijn aanval op de Nederlanden.

Karel IX had hem nu zijne ondersteuning daarbij volledig toegezegd: hij verschafte Lodewijk geld [1]) en kruid en stond hem toe vrijwilligers voor de onderneming te werven. Maar Karel wilde niet, dat Lodewijk zoo haastig met de zaak voort zou gaan

[1]) Men spreekt van een pensioen van 120000 francs, elders van een jaarlijksche bijdrage van 15000 francs.

als deze wel wenschte: de Fransche koning wilde niet met de Spanjaarden breken, voordat hijzelf geheel op een oorlog voorbereid was. De prijs, dien men hem voorspiegelde, was anders wel eenige meerdere haast waard: het gold het bezit van de zuidelijke gewesten der Nederlanden, die men met zijne hulp aan de Spaansche tirannie zou ontrukken. De Prins en Lodewijk zagen geen ander middel om de Nederlanden te bevrijden dan door zich onder bescherming, ja in dienst van Frankrijk te begeven. Ook Engeland werd weder door de Nassau's aangezocht en eindelijk gewonnen door de belofte om Zeeland, in allen gevalle Vlissingen, aan die mogendheid af te staan. Den 29sten April 1572 werd, na lange aarzeling van beide zijden, te Blois een verbond gesloten tusschen Engeland en Frankrijk. De hoeksteen van het gebouw der bevrijding van de Nederlanden van het Spaansche juk was gelegd.

In dezelfde maand April konden de Spanjaarden duidelijk opmerken, dat de gezindheid van Karel IX tegen hen gekeerd was, ofschoon hij den schijn nog trachtte te bewaren: een ernstig protest van den Franschen gezant tegen de invoering van den 10den penning bewees, dat Frankrijk zich met de Nederlandsche zaken krachtdadig wilde inlaten.

Maar enkele bezwaren hielden Karel tegen. Vooreerst waren de geldmiddelen der Fransche kroon niet in een schitterenden toestand; bovendien kon eene onderneming ten gunste van den Prins en de Calvinisten de Fransche Katholieken, geërgerd over de gebeurtenissen van het laatste jaar, wel eens op hunne beurt

tot opstand tegen het koninklijk gezag brengen. Aan de andere zijde wisten Coligny en Lodewijk den Koning te wijzen op het aanlokkelijke van eene verovering der Nederlanden, terwijl de eerste nog deed opmerken, dat een buitenlandsche krijg den oorlogzuchtigen geest der Franschen, door de laatste burgeroorlogen aangevuurd, afleiding zou schenken.

De Nederlandsche ballingen en tal van Hugenoten hielden te Parijs in een herberg, Le Panier Vert, tallooze samenkomsten om de plannen voor den aanval voor te bereiden. Het kruid wachtte slechts op de lont. Predikanten en edellieden, burgers en soldaten geraakten in enthousiasme bij de gedachte aan de goede voorteekenen, die hunne onderneming vergezelden — eene onderneming, die vrijheid voor de Nederlanden beloofde.

De Koning aarzelde en verlangde van Lodewijk, dat deze vooreerst nog niets zou ondernemen. Maar de kansen stonden zoo schoon, dat de voortvarende Graaf zijn ongeduld niet kon bedwingen. Bovendien waren er inmiddels berichten uit Holland gekomen, die hem tot nog meer haast aanzetten.

Den 1sten April had Lumey den Briel verrast en Holland begon zich tegen den vijand te verheffen. Toen Lodewijk dit vernam, was hij eenigszins onthutst en riep uit: «Ah, les sots! ils se sont trop hâtés et ne m'ont pas voulu croire»: hij had hun voor hunne onderneming Fransche hulp beloofd, die dan ook weldra onder kapitein Creyt te Vlissingen aankwam. Maar nu begreep hij ook niet langer te kunnen

wachten: hij verliet met voorkennis van de zeer aan hem gehechte Koningin van Navarre, die hem bij zijn vertrek een horloge — toen een kostbaar geschenk — ter herinnering medegaf, den 15den Mei plotseling Parijs, met den juist toen als secretaris in zijn dienst getreden Huguerye en een jong Silezisch edelman. Drie dagen later was hij bij zijne troepen, die onder begunstiging der Fransche regeering ongewapend in de bosschen van Tupigny in Picardië waren bijeengekomen. Zij zouden, als Lodewijk's voorgenomen aanslag op Mons gelukte, door 25 000 man koninklijke troepen onder Coligny gevolgd worden.

De Koning toonde zich, nu het er toe gekomen was, zeer verontrust over Lodewijk's vertrek en zond hem zijn gezant Fregoso achterna [1]), die echter te laat kwam. Lodewijk had de grenzen reeds overschreden.

Eene afdeeling van zijn leger maakte zich dadelijk meester van Valenciennes onder aanvoering van twee Edelen, die bij de aanbieding van het verzoekschrift aan Margaretha tegenwoordig waren geweest, de heeren van Famars en Marquette.

---

[1]) La Huguerye I, 100.

HOOFDSTUK III.

Laatste jaren van strijd (1572—1574).

Denzelfden dag, waarop Valenciennes viel [1]), 23 Mei 1572, verschenen laat in den avond voor een der poorten van Mons, de hoofdstad van Henegouwen, eenige mannen, als kooplieden gekleed, met een wagen, die schijnbaar wijnvaten bevatte maar inderdaad eenige tonnen vol wapenen aanbracht. Des morgens waren vele ongewapende vreemdelingen in de stad gekomen, die voorgaven, dat zij dienst wilden nemen bij de koninklijke troepen. Zij waren door Lodewijk vooruitgezonden. De wapenen waren voor hen bestemd. De wagen werd geleid door den schilder Antoine Olivier, die zich bij Alva als spion in Frankrijk had aangeboden maar inderdaad met Lodewijk samenwerkte. Olivier had Alva in den waan weten te brengen, dat hij een getrouw dienaar van Philips was, en had hem meermalen berichten omtrent Coligny en Lodewijk gezonden, die gedeeltelijk juist waren maar toch de zaak der Hugenoten niet konden benadeelen. Op die wijze verkreeg de schilder vrijen toegang tot de Nederlan-

[1]) Zie over de verrassing van Mons vooral de merkwaardige collectie bijeengebracht door Devillers in de Bulletins de la Comm. d'Histoire, 4e serie, T. IV.

den en had zich daar met vele ontevredenen in betrekking gesteld, o. a. met de weduwe en de dochters van den ongelukkigen Graaf van Egmont. Zijne belangrijkste betrekkingen had hij te Mons aangeknoopt en daardoor vernomen, dat het gemakkelijk zou zijn de slecht bewaakte stad te overrompelen. Vroeg in den morgen van den 24sten Mei 1572 wist Olivier, die met zijne gezellen in de stad had gelogeerd, door middel van een flink drinkgeld den portier te bewegen de poort te openen, ten einde, zooals hij zeide, zijne vaten naar binnen te brengen. De portier liet de poort open en ging weder te bed, weinig vermoedende, wat er gebeuren zou.

Een oogenblik later vloog Lodewijk van Nassau, die met een klein gevolg van 60 voetknechten en 80 ruiters de zijnen vooruitgesneld was, de poort binnen onder den kreet «Ville gagnée! Liberté!». Zijne soldaten begaven zich snel naar de Groote Markt, waar het stadhuis stond. De burgers, verontrust in hun slaap, stortten zich uit hunne huizen, niet wetende, wat er geschiedde. De schepenen begaven zich naar het stadhuis, dat zij barricadeerden, en de Groote Markt was weldra gevuld met eene gedeeltelijk gewapende menigte uit de burgerij. Lodewijk's kleine bende maakte zich gereed het stadhuis te bestormen maar werd weerhouden door haren aanvoerder, die rekende op eene volksbeweging te zijnen gunste. Het kleine aantal zijner volgers kon echter den moed zijner geheime aanhangers niet opwekken en de schepenen weigerden den Graaf in het stadhuis te ontvangen.

Lodewijk begon ongerust te worden. Gelukkig weigerde de burgerij gehoor te geven aan het bevel der schepenen om de wapenen op te vatten ten einde de aanvallers te verjagen; slechts een klein aantal gewapenden verscheen om de overheid te ondersteunen. Lodewijk trachtte nu de burgerij over te halen zich bij hem aan te sluiten maar men durfde dit evenmin; zijne aanhangers sloten zich op in hunne huizen. Toen verliet de Graaf mismoedig de zoo handig verraste stad.

Nauwelijks echter had hij haar verlaten, of hij ontmoette een boer, die gezonden was door Genlis, den aanvoerder van Lodewijk's achtergebleven benden. Troepen volgden onmiddellijk, was zijn bericht. Naderbij gekomen, bleek Genlis' schaar te bestaan uit 500 ruiters, die ieder een voetknecht achter zich hadden, behoorende tot de troepen, die Lodewijk bij Trepigny bijeengetrokken had. Behalve Genlis bevonden zich bij hen de beroemde La Noue en andere voorname Hugenoten.

Lodewijk keerde met deze versterking oogenblikkelijk op zijne schreden terug, vond de poort nog open en verscheen weder op de Groote Markt voor het stadhuis. Daar onderhandelden de schepenen nog steeds met de bevolking, die weinig gezind was om voor Alva, den man van den gehaten 10^{den} penning, de wapenen op te vatten. De plotselinge terugkomst van Lodewijk besliste de zaak ten gunste des aanvallers en de stad was in zijne macht.

Twee dagen later liet hij den Grooten Raad der stad bijeenkomen en verzocht dezen hem te erkennen

als bevelhebber voor den Prins van Oranje. De Raad aarzelde en eindigde met eene betuiging van gehechtheid aan den Koning, waarop Genlis namens de Hugenoten verklaarde, dat zij alleen als redders kwamen en volstrekt niet van plan waren om de stad bij Frankrijk in te lijven.

Lodewijk was tevreden met het ontwijkende antwoord van den Raad, liet de schepenen in hun ambt en bracht de stad in staat van tegenweer. Vrijwilligers werden aangeworven onder de burgerij en alles werd in gereedheid gebracht om een beleg te kunnen doorstaan. De Katholieken behielden vrije godsdienstoefening, terwijl voor de Protestanten in het paleis de Naast dagelijks werd gepredikt.

Alva geraakte in de hevigste opgewondenheid, toen hij de verrassing van Mons vernam. Hij had een paar dagen te voren bericht ontvangen, dat Lodewijk zich rustig te Parijs aan het hof ophield en toen het laatst in de kaatsbaan was gezien. In felle woede ontstoken, wierp hij zijn hoed op den grond en vervloekte zijne onvoorzichtigheid om de zuidelijke grenzen niet beter te bewaken. Hij besloot Mons te nemen en daarna de in het Noorden opgestane steden te straffen.

Eerst zond hij troepen naar Valenciennes, waar het kasteel nog tegenover de Hugenoten stand hield. Inderdaad gelukte het hen nu ook uit de stad zelve te verdrijven, die aan eene vreeselijke plundering werd blootgesteld.

Een legertje van meer dan 4000 man werd belast met het beleg van Mons onder aanvoering van Alva's zoon, don Frederik, van Noircarmes en van Chiappin

Vitelli, een uiterst ervaren legeroverste. De stad werd verdedigd door Lodewijk's troepen, ongeveer 1500 man, en 1000 weinig vertrouwbare vrijwilligers uit de burgerij.

Den 3den Juni begon het beleg [1]). Dagelijks ontvingen de Spanjaarden versterking, zoodat hun leger weldra tot meer dan 20000 man aangroeide en de stad steeds meer benauwde. Lodewijk had ook getracht zich uitzicht op versterking te verschaffen en Genlis naar Frankrijk teruggezonden om de door Karel IX beloofde hulp te ontbieden.

En die hulp daagde op. Niettegenstaande de herhaalde protesten der Spaansche regeering liet de Fransche koning oogluikend toe, dat Coligny [2]) en Genlis troepen verzamelden om Lodewijk te ondersteunen. Omstreeks half Juli had Genlis een leger van omstreeks 4000 man bijeen, waarmede hij de Nederlandsche grenzen overschreed. Lodewijk had hem bericht gezonden, dat de Prins van Oranje reeds den 7den Juli met 24000 man bij Duisburg over den Rijn was getrokken, en gaf hem den raad zich met den Prins te vereenigen.

Maar Genlis was overmoedig en wilde zelf de stad ontzetten. Onbedachtzaam rukte hij voorwaarts met zijne troepen, die even onbezorgd waren als hij zelf. Vlak bij Mons werden zij den 19den overvallen

[1]) Voor de beschouwing van dit beleg is van groot belang de rekening van Sinisque en La Hugueryе tijdens het beleg, uitg. in mijne Correspondentie van Lod. v. Nassau, blz. 87.

[2]) La Huguerie, I, 117.

door de Spaansche troepen en in een oogenblik uit elkaar gejaagd. Lodewijk's vrees was bewaarheid: hij had gehoopt, dat niet Genlis maar een ander, meer ervaren, veldoverste het ontzettingsleger zou aanvoeren. Genlis zelf werd met zijne voornaamste officieren gevangen genomen en kort daarna te Antwerpen ter dood gebracht; van zijne troepen geraakten een paar honderd ruiters en voetknechten nog in de belegerde stad [1]), de overigen sneuvelden gedurende het gevecht of werden later door de boeren vermoord.

Lodewijk had het hard te verantwoorden binnen Mons. Hij moest niet alleen zijne muitende troepen tevreden stellen door herhaaldelijk geldsommen van de voornaamste burgers af te vorderen en zelfs hun zilverwerk in beslag te nemen maar bovendien had hij te kampen met de slechte gezindheid der schepenen, die in het geheim met don Frederik onderhandelden; zijn leven zelfs werd bedreigd door sluipmoordenaars, afgezonden door Alva [2]).

Hierbij kwamen nog de slechte berichten uit Frankrijk. Den 28sten Augustus vernamen de belegerden eene hevige kononnade. Eerst dacht men, dat deze plaats had ter eere van de komst van Alva in het kamp der belegeraars, waar hij den 27sten was aangekomen. Het waren evenwel de uitingen van de vreugde der Span-

---

[1]) Zie de posten op hen betrekking hebbende in de genoemde rekening, blz. 97 vlg.

[2]) La Huguerye, I, 120. Lodewijk schonk een der moordenaars edelmoedig het leven.

jaarden over de berichten uit Parijs, waar de Bartholomeusnacht juist had plaats gehad.

Diep was de verslagenheid onder de belegerden, die door de zorg van Alva weldra van het te Parijs voorgevallene onderricht werden. Men begreep, dat er na den dood van den admiraal de Coligny uit Frankrijk geen hulp meer te wachten was. De koning van Frankrijk, toegevende aan den aandrang van Catharina de Médicis en de haren, die den stijgenden invloed van Coligny en de zijnen met leede oogen aanzagen; toegevende ook aan de vermaningen van den Paus en aan de hevige dreigende protesten van Philips II, had de zaak der Hugenoten plotseling verlaten «pour se saoûler du sang de ses sujets», gelijk La Huguerye het uitdrukt.

Lodewijk schreef dadelijk aan den Prins, dat hij Mons tot het uiterste zou blijven verdedigen, en ried hem aan nu bij de Engelsche koningin hulp te zoeken. Niettegenstaande hij zelf zich den moord zijner vrienden en bondgenooten zoo sterk aantrok, dat hij in eene zenuwziekte verviel, sprak hij zijn broeder moed in.

Intusschen ging het beleg met meer kracht voort, sedert Alva in het kamp voor Mons gekomen was. In de eerste dagen van September begon men de stad met zware kanonnen te beschieten. Alva wist ook gebruik te maken van de verslagenheid der Franschen onder de bezetting, die nu wisten, dat hun Koning Lodewijk's onderneming verloochende: hij werkte op hun nationaliteitsgevoel door hun deze gezindheid huns Konings voor oogen te houden.

Lodewijk, «comme il était éloquent et s'était fort faconné en France à l'école du dit Sr Amiral» [1]), trachtte zijne Fransche troepen echter over te halen om ten minste bij hem te blijven, totdat het leger van den Prins van Oranje gekomen zou zijn, ofschoon hij wist, dat daarvan niet veel te verwachten viel, daar het grootendeels uit slecht betaalde Duitsche huurlingen bestond, op wier trouw en slagvaardigheid hij zoo herhaaldelijk te vergeefs had gerekend. Nog drie weken lang hield Lodewijk het in Mons uit onder dagelijksche gevechten in de loopgraven en verwoede bombardementen. Den 7den September verscheen de Prins met zijn leger in de nabijheid maar werd zoo goed door Alva ontvangen, dat hij reeds den 9den in de richting van Jemappes aftrok. Een gelijktijdige uitval der belegerden werd door Alva afgeslagen. Eenige dagen later, na een nachtelijken aanval der Spanjaarden (camisada), werd de Prins door zijne oproerige troepen zelfs gedwongen om noordwaarts te trekken en zijn leger te Mechelen tevreden te stellen. Hij verwittigde Lodewijk, die van den beginne af reeds weinig moed op het ontzet had [2]), van zijn vertrek en gaf hem den raad zich een eervollen aftocht uit de stad te verzekeren.

Na den vruchteloozen tocht des Prinsen hernieuwde Alva zijne pogingen om de burgerij tot verzet en Lodewijk's Fransche troepen tot afval te bewegen.

---

[1]) La Huguerye, I, 132.
[2]) La Huguerye, I, 136.

Dit gelukte hem inderdaad spoedig en Lodewijk, die nu eigenlijk alleen op de kleine bende Nederlandsche ballingen rekenen kon, zag zich genoodzaakt toe te geven, wilde hij niet in de stad achtergelaten worden. Hij zond den trouwen La Noue met 3 andere Fransche edelen naar het vijandelijke kamp om te onderhandelen. Den 19den September werd de capitulatie van Mons geteekend. Lodewijk zou met zijne troepen de stad verlaten met behoud hunner wapenen; gijzelaars zouden hem gegeven worden voor de nakoming van het verdrag; Lodewijk zelf zou met allen, die hem wilden vergezellen, ook uit de burgerij, naar Roermond worden gebracht om van daar naar Duitschland terug te keeren. Zijne Fransche troepen zouden naar Frankrijk worden geleid [1]), wanneer zij dit verkozen.

Lodewijk trachtte niettegenstaande den wankelenden staat zijner gezondheid de Fransche troepen in hun eigen belang — met het oog op de hun bekende gezindheid van Karel IX — over te halen zich bij het leger van den Prins aan te sluiten maar slechts weinigen gaven aan zijne aanmaning gehoor: de anderen vertrokken en werden aan de Fransche grenzen door de troepen van Karel IX opgewacht en.... grootendeels vermoord.

[1]) Dit was zeer tegen den zin van Karel IX, die gewild had, dat Alva alle manschappen van de bezetting van Mons — immers Hugenoten — zou ter dood brengen. Alva wilde dit niet doen, daar hij het niet in het belang der Spaansche monarchie achtte den Koning geheel van de vrees voor de Hugenoten te bevrijden. (Gachard, les Bibl. de de Paris, II, 523).

Den 21sten September, vroeg in den morgen, verliet Lodewijk, die niet te paard kon stijgen, op een wagen de stad in het midden van zijne troepen. Even buiten de muren liet Alva hem complimenteeren door een officier uit het gevolg van zijn zoon, don Frederik [1]), den bekenden Juliano Romero. De Graaf, die zoo ziek was, dat hij, zes mijlen buiten Mons gekomen, in zwijm viel, trok onder geleide van een Spaansch escorte naar Roermond, waar hij den Prins ontmoette. De beide broeders overlegden, wat hun thans te doen stond. De Prins dankte zijn muitend leger af en ging naar Holland; Lodewijk nam op zich om in Duitschland de goede zaak te bepleiten.

Door hevige koortsen verzwakt, sleepte Lodewijk, mismoedig over den slechten uitslag van zijn schitterend wapenfeit, zich voort naar Dillenburg: in het begin van October vinden wij hem te Meurs, later in diezelfde maand te Deutz en eerst een dag in het begin van November zag hem in een wagen behouden het stille stamslot zijner vaderen binnenrijden. Maar niettegenstaande zijne ziekte, waarvan men dacht, «qu'il ne vivra guères, si Dieu ne lui aide» [2]), hield hij zich onvermoeid bezig met de zaken der Nederlanders. Hij regelde de opneming van Nederlandsche vluchtelingen te Siegen [3]) en stelde zich, hoewel met

---

[1]) Alva werd later van Spanje uit berispt wegens de gunstige voorwaarden der overgave en zijne beleefdheid jegens Lodewijk.

[2]) Gachard, les Bibl. de Paris, II, 538.

[3]) Archives, IV, 19.

tegenzin [1]), weder in betrekking met het Fransche hof. Karel IX had namelijk spoedig berouw van de misdaad, tegen de Hugenoten begaan, en trachtte den indruk daarvan bij de Protestanten uit te wisschen. Nog geene maand na den Bartholomeusnacht kreeg zijn gezant in Duitschland, de baron von Schomberg, bevel om de Duitsche vorsten gerust te stellen door den moord te verontschuldigen als het eenige middel om zich tegen eene groote Calvinistische samenzwering tegen zijn persoon te verdedigen — een manoeuvre, die zoo goed in elkander zat, dat er ook nog in onzen tijd vele, vooral katholieke, geschiedschrijvers gevonden worden, die zich door haar laten verschalken.

Reeds in November 1572 verscheen Fregoso, de boven genoemde Italiaansche diplomaat in dienst van Catharina de Médicis, te Dillenburg bij Lodewijk om met hem namens het Fransche hof te onderhandelen. De heer van Lumbres, zaakgelastigde van den Prins van Oranje, in Frankrijk, stond reeds in October met hetzelfde hof in betrekking, daar de Prins van de veranderde gezindheid des Konings gebruik wilde maken en zich als een echt staatsman schikte in het fait accompli van den moord. De gevolgen van deze onderhandeling zag men weldra te Madrid, waar de Fransche gezant [2]) aandrong op eene verzoening tusschen den koning van Spanje en den Prins.

Karel IX en Catharina de Médicis dachten namelijk

---

[1]) Zie boven, blz. 78.

[2]) Archives IV, 18*.

bij al hunne handelingen tegenover de Protestanten in Frankrijk steeds aan de politiek van het huis Valois-Orleans tegenover de Habsburgers. Reeds in die dagen volgde men in Frankrijk de staatkunde, waarvan later de kardinaal de Richelieu de groote vertegenwoordiger was, om de Protestanten in Frankrijk te vervolgen maar hen in Duitschland en de Nederlanden tegen de Habsburgers te ondersteunen.

Lodewijk was weldra weder het middelpunt van alle bewegingen onder de Hugenoten. Hij stelde zich in betrekking met de Duitsche vorsten en heeren aan den Rijn ten einde met hen allen een verbond te sluiten tot handhaving van het Protestantisme. Hij onderhandelde met Beza, den opvolger van Calvijn te Genève. Hij ondersteunde de pogingen der Hugenoten om de Engelsche koningin over te halen tot een aanval op het door de Katholieken veroverde La Rochelle.

Karel IX wist dit alles ten gevolge van eene onvoorzichtigheid van Beza, die een paar onvertrouwbare Fransche edellieden in al deze geheime plannen inwijdde. Hij was daarom spoedig besloten om te trachten den held van Mons, dien hij zoo schandelijk had misleid en in den steek gelaten, weder aan zich te verbinden.

Daartoe verscheen dan Fregoso omstreeks het midden van November te Dillenburg. Hij werd daar eerst, gelijk natuurlijk was, met wantrouwen ontvangen. Hij moest veel onaangenaams hooren over den Bartholomeusnacht en kwam in het begin niet veel verder, daar Lodewijk aanvankelijk wei-

gerde zich met den verraderlijken vorst in te laten [1]).

Karel werd echter meer en meer ongerust over de plannen der Hugenoten. Te Dillenburg werd in December eene vergadering van Duitsche vorsten aan den Rijn gehouden; de Paltzgraaf beloofde zich aan hun hoofd te stellen, de Engelschen zeiden hulp toe voor eene onderneming tegen La Rochelle, de Hugenoten in Languedoc vatten de wapenen op. Dit alles bewoog Karel IX om aan Fregoso bevel te geven liever iedere onaangename behandeling te dulden dan zijne betrekkingen met Lodewijk af te breken.

Eindelijk gelukte het den listigen Italiaan, in dezen gesteund door den Prins van Oranje, Graaf Lodewijk zoover te brengen, dat hij een brief aan Karel schreef.

Die brief [2]) was volstrekt niet naar den zin van den Franschen monarch. Ronduit verklaarde Lodewijk, dat hij den Koning als een moordenaar zou beschouwen, zoo lang deze de daad van 24 Augustus niet verloochende, ja uitdrukkelijk zijne onschuld daaraan betuigde. Hij wees hem op de schade, die zijne belangen door den moord hadden geleden, op den dood van zoovele zijner edelste onderdanen; hij drong ernstig op de bestraffing van Karel's raadslieden in die dagen aan. De Koning was eerst een oogenblik vertoornd over deze vrije taal maar offerde weldra zijn toorn op aan zijne politiek. Zelfs het in druk verschijnen van den brief kon hem deze houding niet doen opgeven; zoozeer vreesde hij voor Lodewijk's invloed.

---

[1]) La Huguerye, I, 268.

[2]) La Huguerye, I, 162.

Een oogenblik liet Lodewijk zelf weder het plan tot een verbond met Karel varen, toen midden onder de onderhandelingen met Fregoso een aanslag op zijn leven aan den dag kwam, waarin blijkbaar Catharina de Médicis de hand had. Vol verbittering over de trouweloosheid der Franschen, dacht hij er aan om geheel met Karel te breken [1]), maar ten slotte liet hij zich raden en volgde het voorbeeld van den Prins. Ook hij liet thans de belangen der politiek meer gelden dan zijne persoonlijke meening.

Zijne voorzichtigheid werd beloond, want Karel bood den Prins 100.000 kronen aan om den oorlog tegen Spanje voort te zetten, onder voorwaarde dat Oranje zou bewerken, dat de Duitsche Protestantsche vorsten 's Konings broeder, den Hertog van Anjou, door hunne staten naar Polen zouden geleiden, waar Anjou tot de koninklijke waardigheid verheven was.

Intusschen was, dank zij den bemoeiingen der Nassau's, onder wie vooral Lodewijk zich de uiterste moeite voor de zaak gaf, aan den Rijn een groot verbond tot stand gekomen, de « Grafeneinigung » genaamd. De meeste kleine vorsten en heeren aan den Rijn hadden zich onder de leiding van den Paltzgraaf en diens beide zonen, hertog Jan Casimir en hertog Christoffel, verbonden om den Prins te ondersteunen met 10000 ruiters en 20000 voetknechten.

Eindelijk dan waren Lodewijk's pogingen gelukt en zou de Spaansche tirannie door de Duitsche vorsten

[1]) La Huguerye I, 169.

bestreden worden. Voordat het zoover kwam, werd eerst nog moeite gedaan om door den invloed der grootere Duitsche vorsten Philips te bewegen tot den vrede met den Prins.

Daartoe wendde Lodewijk zich tot zijn trouwen vriend, landgraaf Willem van Hessen [1]). De Landgraaf schreef aan de aartsbisschoppen en bisschoppen aan den Rijn om hen te wijzen op de schade, die ook hunne bezittingen door den oorlog in de Nederlanden leden. Niet alleen stond het handelsverkeer daar stil maar Alva schond meermalen de grenzen, de landen aan den Rijn verarmden en werden door vluchtelingen uit de Nederlanden als overstroomd.

De bisschop van Munster raadpleegde Alva over het te geven antwoord maar deze, die toen juist Haarlem belegerde, achtte de onderdrukking van den opstand aanstaande en verklaarde, dat de Koning nooit met den Prins en diens bondgenooten vrede zou sluiten. Munster waagde het niet verder te gaan. Ook de aartsbisschop van Mainz gaf een ontwijkend antwoord en toen zelfs keizer Maximiliaan, tot wien de Landgraaf zich ook gewend had, antwoordde, dat hij zich niet met de Nederlanden kon inlaten, ofschoon hij den toestand der bevolking betreurde en bij de heerschende verbittering der partijen den vrede vooreerst voor onmogelijk hield, bleek het, dat alle vredesonderhandelingen nutteloos zouden zijn.

---

[1]) De correspondentie over deze zaak vond ik onder Lodewijk's papieren in het Kon. Huisarchief en gaf ze uit in mijne Correspondentie van Lod. v. Nassau. Zie ook Archives, IV, 85 vlg.

De wapenen moesten beslissen.

Het Hollandsche volk — na den val van Mons door Alva's legerbenden besprongen — zag reeds maanden lang reikhalzend uit naar Lodewijk's komst [1]). Hulp voor Haarlem! Kom met ruiterij! is de onveranderlijke inhoud van 's Prinsen brieven aan Lodewijk in de eerste helft van het jaar. Maar de held van Mons lag bijna onbewegelijk, verlamd aan het ziekbed gekluisterd. Onderhandelen is nog mogelijk ook voor een zieke, een ziekelijk en zwak legeraanvoerder is een slechte waarborg voor welslagen.

Langzaam, zeer langzaam ging Lodewijk's toestand vooruit onder de trouwe zorg zijner moeder Juliana, die niet van zijn ziekbed te Dillenburg week [2]). In den zomer was hij in zooverre hersteld, dat hij een enkele maal naar Frankfort kon reizen om er de belangen der Nederlanders te bepleiten.

Fregoso bleef den geheelen zomer van 1573 bij hem. Want ook de onderhandelingen met Frankrijk vlotten nog niet goed. Het eischte afstand van Holland en Zeeland met behoud van de vrijheden dier landen en bovendien geheele overgave aan Frankrijk van alle verder te veroveren plaatsen. De Prins en de Staten weigerden. Zij wantrouwden den Franschen koning en verlangden, gelijk de Prins aan Lodewijk schreef, niet onder Fransche souvereiniteit te komen: «puis qu'il

---

1) Archives, IV, 131, 138 vlg.

2) La Huguerye, I, 143. Fregoso zeide van Lodewijk, dat deze was «ben molto ammalato e quasi attratto e impotente da tutti i membri».

est question de être sous tyrans, encore vaut-il mieux être tyrannisé de son Prince naturel que d'un étranger» [1]).

De Prins stelde voor, dat Karel den Hugenoten weder godsdienstvrijheid zou schenken; dat de Koning hem iedere drie maanden 100.000 kronen zou zenden en de lichting van Fransche troepen zou toestaan; dat Holland en Zeeland onder Fransche bescherming door Nederlanders zouden bestuurd worden en dat alle provinciën buiten Holland en Zeeland aan de Fransche kroon gehecht zouden worden.

Op dezen grondslag werd den geheelen zomer met het Fransche hof onderhandeld.

In Frankrijk zelf was eene nieuwe partij, die der Politieken, ontstaan. Zij stond tusschen de Protestanten en Katholieken in en werd geleid door den Hertog van Alençon, die niets deed zonder voorkennis van Catharina de Médicis. Lodewijk wantrouwde dan ook deze partij, maar achtte het toch geraden haar niet geheel van zich te vervreemden. Ook met haar onderhandelde hij, met name met den Hertog van Alençon, die zijne hulp toezeide [2]). Lodewijk hoopte wederom een groote coalitie tegen Spanje tot stand te brengen. Frankrijk en Polen zouden daarin met Engeland en de Duitsche vorsten aan den Rijn verbonden zijn en men zou eene groote legermacht in het veld brengen, aan wier hoofd Lodewijk de Ne-

[1]) Archives, IV, 114.
[2]) La Huguerye, I, 184 vlg.

derlanden zou binnenrukken ten einde den Prins uit zijne steeds meer benarde positie in Holland te bevrijden.

Daarom begaf Lodewijk zich in het einde van 1573 naar Nancy [1]), van waar hij Hendrik van Anjou door Duitschland zou vergezellen. De Poolsche koning bracht op die reis een bezoek aan den Paltzgraaf te Heidelberg, waar hij, evenals vroeger Fregoso, veel hooren moest over den Bartholomeusnacht. La Huguerye verhaalt, dat de Paltzgraaf den reiziger op zekeren dag in zijn cabinet ontving, waar de levensgroote portretten van den vermoorden admiraal de Coligny en diens broeders hingen. De Paltzgraaf wees hem op de portretten met de woorden: « c'est ce bon seigneur, monsieur l'amiral, qu'on a si indignement traité à Paris, et ses deux frères, qu'on a empoisonnés ». De Koning koos de wijste partij en sprak geen woord. Te Frankfort, waar misschien 3- of 4000 gevluchte Nederlanders woonden, werden de reizigers zelfs als medeplichtigen aan den Bartholomeusnacht beleedigd en verlieten spoedig de gevaarlijke stad. De landgraaf van Hessen sprak bij zijne ontmoeting met Hendrik harde woorden over het Macchiavellisme van het Fransche hof, dat den eerlijken Duitscher tegen de borst stuitte als ten hoogste onchristelijk. Hij zeide niet te begrijpen, hoe « un homme chrétien faisait état du dit Macchiavelli, du tout contraire aux lois du Christianisme ».

Lodewijk vergezelde als hoofd van het escorte den Poolschen koning tot Eisenach [2]) en keerde daarna

1) La Huguerye, I, 191.
2) La Huguerye, I, 200.

terug om eindelijk zijne plannen in de Nederlanden te volvoeren. De gedachte aan eene groote coalitie had hij opgegeven. Het zou eene laatste wanhopige poging zijn.

Met de grootste moeite werd geld bijeengebracht. Lodewijk offerde er zijne laatste kleinodiën voor op; Jan en Hendrik deden, wat zij konden. De Nassau's begrepen, dat bij den veegen staat van Holland, waar de Prins zich tot een zeer klein gebied beperkt zag en zich gereed maakte in de laatste verschansing strijdende te vallen eene poging *moest* gewaagd worden, hoe het ook mocht afloopen.

De keurvorst van de Paltz steunde met alle kracht en trachtte ook dien van Saksen te bewegen handelend op te treden. De jongste zoon van den Paltzgraaf zou Lodewijk naar de Nederlanden vergezellen; de oudste vertrok naar Saksen om hulp te vragen.

Dank zij deze krachtsinspanning kwam men spoedig verder.

Reeds in November waren talrijke benden Duitschers door Lodewijk aan den Rijn verzameld en in Januari had hij te Frankfort 3000 ruiters en 10000 voetknechten bijeen, waarmede hij den tocht zou ondernemen. Hertog Christoffel van de Paltz zou in naam het opperbevel bekleeden maar het was duidelijk, dat de jonge vorst zich geheel naar den ervaren Lodewijk zou richten; bovendien was ook Hendrik, Lodewijks jongere broeder, in het leger, terwijl Jan het eerst verliet, toen het in het veld was.

Eerst had Lodewijk over een nieuwen inval in Groningen gedacht, maar daar Alençon in het Noorden van Frank-

rijk troepen bijeen zou brengen, besloot hij liever een aanslag op Maastricht en Luik te wagen, ten einde van daar uit zich gemakkelijker met Alençon te kunnen vereenigen.

Aan den Rijn rekende Lodewijk op geen tegenstand. De aartsbisschop van Keulen, die in het huwelijk wenschte te treden, was jegens de onderneming der Protestanten gunstig gezind; de landgraaf van Hessen was Lodewijk's trouwe vriend en de bisschop van Munster zou ten minste onzijdig blijven. Bovendien wist Lodewijk de Duitsche vorsten te winnen door hun voor te spiegelen, dat alle plaatsen, tot wier verovering de Duitschers zouden medewerken, weder bij het Rijk zouden gevoegd worden. Karel IX ondersteunde de onderneming met geld.

Het leger, waarmede Lodewijk optrok [1]), was weinig meer dan eene in der haast bijeengeraapte bende. Hijzelf was intendant en generaal tegelijk [2]) en had niemand onder zijne bevelhebbers, op wien hij voldoende rekenen kon. Nog voordat het leger de Moezel over was, bleek het, dat hij op den duur niet in staat zou zijn de slecht gewapende ruiters en het ongeoefende en eveneens slecht gewapende [3]) voetvolk bijeen te houden. Maar hij wist van geen ontmoediging, trok onder een sneeuwstorm over de rivier en vervolgens recht op

[1]) Zie over dezen tocht de studie van den heer pastoor Meulleners te Mook in de Publications de la Société du Limbourg, T. XXV, getiteld: de veldtochten tusschen Maastricht en Mook (1568—1574).

[2]) La Huguerye, I, 218.

[3]) De ruiterij had geen harnassen, het voetvolk geen bagage, de artillerie bestond uit zeven veldstukken! (Corresp de Granvelle V, 180). Zie ook La Huguerye.

Maastricht aan zonder te wachten op de Fransche troepen, die zich ten getale van omstreeks 4000 man uitgelezen soldaten bij hem moesten voegen maar zeer langzaam langs de Moezel aanrukten.

Hij kwam te laat. Toen hij op het einde van Februari voor Maastricht verscheen, was de Spaansche generaal Mendoza reeds niet ver van die stad gekomen. Lodewijk's troepen, waarvan onderweg niet minder dan 1000 man waren gedeserteerd, waren vermoeid en uitgeput en konden dus den aanval niet dadelijk wagen. Voordat zij daartoe in staat waren, was Mendoza met een aanzienlijke bende binnen de stad. Een paar dagen later kwam ook don Sancho d'Avila met een kleine legerafdeeling te Maastricht aan. De beide Spaansche generaals deden reeds den 8sten Maart bij Scharn een kleinen en tien dagen later bij Bemelen een grooteren nachtelijken aanval op Lodewijks kamp, dat geheel in wanorde geraakte, zoodat de Graaf naar de zijde van Valkenburg aftrok [1]). Het Spaansche leger bij Maastricht ontving voortdurend versterking en was weldra sterker dan het zijne. Ook Luik bleek voldoende tegen een aanslag beveiligd. Lodewijk begreep nu, dat het onmogelijk zou zijn met zijn verzwakte legerbenden een dezer steden te nemen en begaf zich in het begin van April noordwaarts naar Roermond, op weg waarheen zijne troepen de schandelijkste ongeregeldheden bedreven. Hier wilde hij trachten over de Maas te komen

---

[1]) Hier kwam La Huguerye bij het leger (I, 216) maar ging spoedig weder naar Heidelberg terug.

om dan in Brabant door te dringen, maar vond ook deze stad zoo goed bezet, dat hij het niet waagde ze aan te vallen.

Nu bleef er nog slechts één weg over — die naar Holland door de Betuwe heen. De Prins had eenige troepen bij Tiel verzameld: daarheen moest Lodewijk's leger zijne schreden richten en den 9den April trok hij van voor Roermond dan ook verder noordwaarts. Het was zijn plan om bij Nijmegen in de Betuwe door te dringen.

Den 13den van genoemde maand kwam hij in de nabijheid dier stad, bij Mook, aan maar moest spoedig tot zijn spijt bemerken, dat Avila, met zijne geoefende veteranen van Maastricht langs den linker Maasoever trekkende, hem reeds voor geweest was en bij Grave de rivier was overgetrokken.

De Spaansche veldheer had 4000 man voetvolk en eenige honderden ruiters bij zich, de laatsten onder bevel van den generaal en geschiedschrijver, don Bernardino de Mendoza, die ons in zijn werk een verhaal van den slag heeft nagelaten. Lodewijk's leger telde thans 6000 voetknechten en nog geen 1800 ruiters.

Zoo stonden de legers dan in den vroegen morgen van den 14den April tegenover elkander.

Avila's stelling steunde op de Maas. Hij had zijne troepen te voet opgesteld in vier carrés, die de rivier aan hare rechterzijde hielden; links van deze vier carrés stond de geheele ruiterij, beschermd door eenige scherpschutters.

Lodewijk had zijne positie in de vlakte vóór de Mookerheide versterkt door een diepe gracht, waarvan bij het tegenwoordige klooster aan de Maas nog de sporen te vinden zijn. Een deel zijner troepen stond achter die gracht in het dorp Mook, terwijl de groote massa zijner voetknechten aan den voet der heuvels in één carré was samengepakt. Rechts van zijne stelling stond de ruiterij, gedeeltelijk op de heuvels.

Vroeg in den morgen begonnen de Spanjaarden den aanval op de gracht maar konden deze niet overtrekken. Uren lang had het gevecht geduurd en Lodewijk maakte zich gereed tot een algemeen gevecht, toen plotseling voor den vijand eene versterking van 1000 ruiters kwam opdagen, de voorhoede van het leger van Valdez, die op Lodewijk's nadering met 5000 man zijne stellingen voor Leiden had verlaten.

Van beide zijden werd een oogenblik geaarzeld. Lodewijk wist niet, hoe groot de reeds aangekomen versterking was; Avila meende, dat het geraden zou zijn om op Valdez te wachten. Maar de Spanjaarden waren verlangend om den afgebroken strijd te hervatten en Avila besloot toe te geven aan den aandrang zijner soldaten. Hij hernieuwde den aanval op de gracht en bemachtigde haar. Nu stormden de Spanjaarden op Mook aan en drongen weldra het dorp binnen, maar zij werden zeer spoedig door Lodewijk's infanterie teruggedreven tot over de gracht.

Voor de derde maal vielen de Spanjaarden aan en weder veroverden zij de gracht, waarop Lodewijk's voetvolk eindelijk in verwarring geraakte. Nog stond

zijne ruiterij rustig, evenals die van den vijand. Met haar stormden nu Lodewijk en Hendrik, die het slaggewoel tot nu toe waarschijnlijk van de nog voorhanden en in der haast opgeworpen schansen hadden aanschouwd, vooruit en dreven de voorhoede der Spaansche ruiters onmiddellijk over de Maas terug, zoodat vluchtelingen in Grave het bericht van de overwinning der Duitschers verspreidde.

Terwijl Lodewijk's ruiterij zich gereedmaakte tot een tweeden aanval op de Spaansche ruiters, drongen dezen plotseling op de zijnen in, nog voordat de Duitschers hunne buksen weder geladen en hunne gelederen hersteld hadden. In een oogenblik was nu ook de Duitsche ruiterij verslagen en week in de bosschen, die van de zuidoostzijde het slagveld omringden.

Lodewijk trachtte met Christoffel en Hendrik de algemeene vlucht te beletten. Zij verzamelden eene kleine bende, waarmede zij stand hielden; zij werden echter door eene overmacht verpletterd.

Het voorgevoel had den jongen Hendrik niet bedrogen, toen hij in Januari zijn broeder Lodewijk schreef, dat de onderneming geen gunstigen keer nam. Hij werd het laatst gezien op de vlucht aan de hand van een edelman, die hem echter in de handen der vervolgende Spanjaarden moest achterlaten. Hertog Christoffel viel door een dolksteek van een Spanjaard, wien hij te vergeefs rantsoen bood, als hij hem in het leven liet. Graaf Lodewijk, door de rechterborst geschoten, wilde het slagveld niet meer verlaten, daar hij zijn einde voelde naderen: hij wees de hem geboden

hulp af en verdween, gelijk zijn broeder, te midden van de vervolging.

Een niet onwaarschijnlijk bericht spreekt van den dood der broeders in een brandend huis, waarin zij zich hadden begeven om hunne wonden te verbinden [1]). Zelfs hunne lijken werden niet meer teruggevonden; hun gebeente werd waarschijnlijk in het groote graf van vriend en vijand geworpen aan den voet der kale heideheuvels, van waar zij de Spanjaarden hadden zien naderen en die geen Nederlander kan beklimmen dan met een gevoel van weemoed bij de gedachte aan den edelen vorst, die hier in den strijd voor Holland's vrijheid, voor godsdienst en verkregen recht den dood vond.

Nog eene maand later verkeerde men in Holland en aan den Rijn in onzekerheid omtrent het lot des legers. Lodewijk's secretaris, La Huguerye, begaf zich in de richting, waarheen zijn meester getrokken was. In de nabijheid van Alpen, bij Rijnberk, kwam hij de vluchtende ruiterij in een bosch tegen en vernam het gebeurde. Hij ging steeds verder en vond overal bevestiging van het bericht omtrent de nederlaag, terwijl niemand wist, wat er van de aanvoerders geworden was. Hij bezocht eindelijk het slagveld en deed acht dagen lang nasporingen in de moerassen en bosschen naar het lijk zijns meesters, dat hij nergens ontdekte. Daarop bracht hij het bericht, van wat hij gezien had, aan Graaf Jan van Nassau, die in de diepste verslagenheid te Dillen-

---

[1]) Corresp. de Granvelle V, 169.

burg de overblijfselen van het leger ontsloeg. De Fransche troepen, die te laat waren gekomen en nu eerst aan den Rijn verschenen, keerden naar hun land terug.

Zoo kwam Graaf Lodewijk om het leven, diep betreurd door zijne beide overgebleven broeders en door ieder, die het goed meende met de Nederlandsche vrijheid. De vijand daarentegen juichte over zijn dood, «un jugement de Dieu», zooals de vriend van Granvelle, Morillon, schrijft [1]). Wat hij tegenover Spanje voor zijn broeder geweest was, spreekt duidelijk niet alleen uit de smart van den Prins, van de edele Juliana en van ieder, die het wèl meende met de opgestane Nederlanders, maar ook uit de juichkreten van het vijandelijke kamp, uit den zucht van verlichting, die Morillon liet glippen onder den uitroep: «C'est grand chose que nous soyons quitte du conte Lodovic».

Ware het hem beschoren geweest onder een tombe te zijn begraven, men had geen beter grafschrift kunnen bedenken dan de spreuk, die hij zich eenmaal had gekozen:

«Plutôt mort que vaincu, généreux sang de Nassau».

[1]) Corresp. de Granv. V, 80.